

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLETEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXVIII

Sa. 283

Aralık 2014

ANKARA - 2014

TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE PRESTİJ FAKTÖRÜ (1923-1938)

EBRU BOYAR*

Prestij, İngiliz hakimiyetinin temel taşlarından biriydi. Bu yüzdendir ki İngilizlerin Doğu'daki etkisini sürdürebilmesi, bu coğrafyadaki İngiliz prestijinin devamı ile yakından ilgili görülüyordu. İngiliz Başbakanı Lloyd George'un 'Türk sorununu' ele alış biçimini şiddetle eleştiren bir kişi olarak tanınan İngiliz Muhafazakar Parti milletvekili Aubrey Herbert, Avam Kamarası'nda 23 Haziran 1920'de bir konuşma yapmıştı. Burada "Doğu'da çok kez bulundum ve orada geçirdiğim yıllardan sonra şu sonuca ulaştım." dedikten sonra sözüne devam eden Herbert'e göre, Doğu'da "İnsanların sıklıkla prestije inandıkları kadar inandıkları hiçbir şey yoktur." İngilizlerin sahip olduğu imparatorluğun elde edilmesinde prestij rolü de yine ona göre çok büyüktü: "Prestij Fransızlar tarafından icat edilmiş, [İngiliz] Dışişleri Bakanlığı tarafından dalgınlıkla ödünç alınmış ve fırsatçılar tarafından, dünyanın yarısını zaft edebilmemiz için ilhak edilmiş bir kelimedir."¹ İngiliz İmparatorluğu'nun hakimiyetini sağlamak kadar onu devam ettirebilmesi de hakimiyet kurdukları halkların İngiliz gücüne ve prestijine inanmalarına bağlıydı.

İngiltere'nin üstünlüğüne olan bu inamış, Türk ulusal kurtuluş mücadelesinin başarıya ulaşması ile sarsılmıştı. Bu gerçek, 18 Eylül 1922'de *The Times* gazetesinde çıkan bir makalede, gazetenin eski Dış İlişkiler Editörü ve Doğu ile ilgili konularda tanınmış ve sözü geçen bir uzman olan Valentine Chirol tarafından açıklıkla şöyle ifade ediliyordu:

"[Birinci Dünya] Savaşı sırasında Türkiye'nin başlıca İngiliz silahları tarafından ezici bir yenilgiye uğratılmasından çok kısa bir süre sonra ortaya çıkan son Türk zaferlerinin, Rusya'ya karşı kazanılan Japon zaferlerinden daha derin bir şekilde Doğu'nun Batı'nın maddi üstünlüğüne olan inancını sarsacağı aşikardır. Bundan daha da vahimi, Doğu'nun büyük kısmının çınlayan alkış sesleri arasında, [ulaşı-

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, boyar@metu.edu.tr.

¹ *Hansard*, HC Deb 23 Haziran 1920, cilt 130 cc2223-85 2223. Prestij İngiliz dış politikasının önemli bir bileşeni idi. Örneğin bkz. Malcolm Yapp, *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, Longman, Londra ve New York 1987, s. 82.

lan] bu zaferlere neden olmuş olan şartların, Batı'nın ahlaki üstünlüğü üzerine eşit şekilde şüphe düşürmesinin hesaplanmış olduğu gerçeğidir.”²

Türk zaferinin, Doğu'da Japonya'nın 1905 yılında Rusya'ya karşı kazandığı zaferden daha çok prestij ve etkiye sahip olduğu ve olacağı düşüncesinin Chirol gibi etkili bir isim tarafından dillendirilmesi çok önemlidir. Çünkü İngilizlere göre, o zamana kadar Doğu'da esas belirleyici olan zihinsel dönüm noktası Japon zaferi idi. Öyle ki 15 Mart 1920'de İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan “The Situation in Turkey” (Türkiye'deki Durum) başlıklı bir raporda, Japonya'nın Doğu'da kazandığı başarının Asya'da son 15 yıldır kitlesel hareketlerin doğasını değiştirdiği ve böylece din temelli bakış açısının yerini ulusal bakış açısına bıraktığı ileri sürülmüştü. Bunun sonucu olarak Doğu'nun kendisine daha çok inandığının ya da Avrupa'ya daha az inanmaya başladığının altı çizilmişti.³ Türk zaferi öyleyse, Batı'nın ve özellikle de İngiltere'nin maddi ve manevi üstünlüğünün sorgulanmasına yol açarken, Japon zaferinin yaptıklarını bir adım öteye taşımayı başarmıştı. Bu da Chirol'un 1920 yılında bir yazısında altını çizdiği bir olasılığı gerçeğe dönüştürmüştü. Bu yazıya göre “eğer Doğu bu kritik noktada Batı'nın tahakkümünün temelini ve haklılığını oluşturan Batı'nın ahlaki üstünlüğüne olan inancını kaybederse,” Batı için esas sorun o zaman başlayacaktı.⁴

Aslında İngiltere'nin sorunu sadece Doğu'nun onun üstünlüğüne olan inancını kaybetmesi ile sınırlı değildi. Türk zaferinin İngiltere'nin öz güvenini de bu süreçte etkilemesi kaçınılmazdı. Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Osmanlı Devleti hakkında bilgi sahibi olan uzmanlarına göre Türkler kendi başlarına örgütlenerek başarılı bir mücadele verecek kapasiteye sahip değillerdi. Her zaman dışarıdan onlara yön vermesi gereken bir gelişmiş gücün onları çekip çevirmesine muhtaçlardı. Örneğin 1918 yılında İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin hizmete özel olarak yayınladığı bir kitapta bu bakış açısı çok net bir şekilde ifade ediliyordu: “*Ulusal tembellikleri, siyasi beceriksizlikleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi unsuru olan Anadolu Türklerinin sürekli azalması sebebiyle, Türk halklarının, bir dış güce yani Almanya'ya onları örgütlemesi için izin vermedikleri takdirde, bir araya gelmeleri ihtimali yoktur.*”⁵ İşte bu bakış açısının kuvvetli etkisi altında kalan ve var olanı değil, görmek istediklerini gören dönemin İngiliz yerleşik nizamı, Mustafa Kemal önderliğindeki kurtuluş mücadelesini Alman ve/veya Sovyet liderliğinde uluslararası bir hareket olarak algılamıştı.⁶

² “Near East crisis. Our policy since the armistice”, *The Times*, 18 Eylül 1922.

³ 15 Mart 1920: British Library, Londra, İngiltere (bundan sonra BL), IOR/L/MIL/17/16/26.

⁴ Valentine Chirol, “The end of the Ottoman empire”, *Edinburgh Review*, CCLXXXII/474 (1920), s. 232.

⁵ Kasım 1918: *A Manual on the Turanians and Pan-Turanism*, Naval Staff Intelligence Department, BL, IOR/L/MIL/17/16/25.

⁶ Ebru Boyar, “Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz *The Times* Gazetesi (1919-1922)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, XXXVI/2 (2009), ss. 301-302.

Kurtuluş mücadelesi sonunda kazanılan zafer sadece İngiltere'nin askeri, siyasi ve ekonomik öngörülerinin yanlışlığını kanıtlayarak onun maddi verileri yorumlamadaki basiretsizliğini yüzüne vurmamış, “*Birinci Dünya Savaşının arifesinde... hala dünyanın en büyük ve muazzam*”⁷ imparatorluğu olan İngiltere'nin kendi gücüne olan inancını da sarsmıştı. 1919-1920 yıllarında İstanbul'da bulunan A. Louise McLroy'un anıları İngiliz yerleşik nizamının işgal ettikleri İstanbul'da kısa sürede kurdukları sömürgeci yaşam tarzını gözler önüne sererken, aslında yeni işgal edilen toprakların şimdiden zihinsel ve fiziksel olarak nasıl Hindistan'ın bir köşesi, yani Britanya İmparatorluğu'nun doğusunun batıdaki en uç kısmı haline dönüştürüldüğünü gösteriyordu:

“Sakin sulardan geçerek Beykoz'a gidiyoruz, daha sonra Sultan'ın yazlık köşkünün yanından geçen bulvar üzerindeki çimler üzerinden beyaz çadırlar ve sarı lambalarla [bezemiş] Hint kampına yürüyoruz. Sarıkları ve hakileri ile beyazlar [içindeki] sessiz adamlar bize hizmet ederken, uzun bir masada akşam yemeği yiyor ve Hint bandosunun çaldığı müziği dinliyoruz. Çok uzak İngiltere'deki Kralımızın sağlığına içiyoruz. Sonra ateş böcekleri fenerlerin etrafında çırpınırken, ağaçların altında oturuyor, Hindistan'ı ve onun bütün eski geleneklerini duyumsuyoruz. Doğu, aramızda hiç orada bulunmamış olanların yakınına getiriliyor.”⁸

Büyük Osmanlı Devleti'ni dize getiren İngiltere 'isyancı general' ve 'eşkıya lideri' olarak gördüğü Mustafa Kemal liderliğindeki -1920 yılında İngiliz *The Saturday Review*'in tanımlamasına göre “*Dilencilik içinde doğan ve kan dökerek yetişen göçebe ve maceraperestlerden oluşan bir millet.*”⁹- Türkler tarafından dize getirilmişti. *Hakimiyet-i Milliye*'nin başyazarı Falih Rıfki (Atay)'ın 1934 yılında yaptığı tespit, aslında bu dize getirilişin sırf bir askeri zafer olmadığını çok net ortaya koyuyordu:

“İngiltere, Asya ve Afrika müstemlekelerinde olduğu gibi Osmanlı yarı-müstemlekesinde de bir *mistik*'ti. Bu mistik, Mustafa Kemal Erzurum'da İngiliz miralayını tutup hapsedtiği, İngiliz bayrağı Boğazlardan çıkıp gittiği zamana kadar sürdü. İngiliz köpüğü, Osmanlı denizcisinin gözünde, İngiliz silindiri Osmanlı âmetçisinin kafasında büyük esrar kuvvetini kaybetti. İngiliz emperyalizminin öz kuvveti, geri milletlerin yüreğindeki bu *ütikat*'ta idi. Bir zamanlar Müslümanlık âleminde İngiliz korkusu, Allah korkusunun yerini tutmuştu. Şark âleminde kendini *İngiltere*'den ilk tedavi eden memleket, Türkiye oldu.”¹⁰

Türkiye kendini İngiltere'den “*tedavi etse*” de bunu devamlı kılmak için uluslararası alanda Lozan'da kazandığı konumunu ve meşruiyetini korumak ve pekiştirmek zorundaydı. Yusuf Hikmet Bayur, Lozan sonrası dönemi anlatırken şöyle bir tespitte

⁷ David Cannadine, *Ornamentalism. How the British Saw Their Empire*, Penguin Books, Londra 2002, s. 71.

⁸ A. Louise McLroy, *From a Balcony on the Bosphorus*, Country Life, Ltd., Londra 1924, s. 118.

⁹ “The Turkish danger”, *The Saturday Review*, 19 Haziran 1920, s. 556.

¹⁰ Falih Rıfki, *Taymis Kıyılarında*, Ankara 1934, s. 13.

bulunur: “*Sulhun başka vasıtalarla devam eden bir harp olduğu hakkındaki iddia doğru ise bu tarif Lozan sulhunun akabinde bize karşı takip edilen siyasette oldukça geniş bir tabiiyat sahası bulmuştur.*”¹¹ İşte bu “*sulh*” ortamında Türkiye’ye karşı faaliyette bulunan devletlerin başında şüphesiz İngiltere geliyordu. İsteksiz olarak Lozan Antlaşması’nı imzalayan İngiltere, bu antlaşmayı Türkiye üzerindeki emelleri açısından bir son olarak görmüyordu. Büyük Britanya İmparatorluğu, her ne kadar kendini değil müttefiklerini Türk zaferi konusunda sorumlu tutsa da¹² yenilmiş; Türk politikasının gözü pek uygulayıcısı Lloyd George’un başbakanlığı da sona ermişti. Ama yine de İngiltere yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etki alanı yaratma çabalarını sona erdirmemiş, sadece yöntem değiştirmişti. İngiltere bu yüzden bir yandan Türkiye’deki gelişmeleri dikkatle izliyor, bir yandan da Türkiye’nin dış dünya ile olan ilişkilerini gözetim altında tutuyordu. Prestijin bir devletin dış ilişkilerindeki önemini fazlasıyla kavrayan İngiltere, Türkiye’nin uluslararası saygınlığının yükselmesini kendi çıkarlarına aykırı görüyordu.

Lozan sonrası dönemde, bir Fransız resmi görüşüne göre İngiltere Türkiye’nin kendi eksenine girmesini istemiş¹³, ama bunun olmayacağını kısa sürede anlamıştı.¹⁴ Sömürgelerinin büyük kısmı Müslüman coğrafyasında bulunan İngiltere için İngiliz güdümünü reddeden bağımsız Türkiye, kaçınılmaz olarak bir tehdit oluşturuyordu. İngiltere açısından Ortadoğu’da güç elde edebilecek herhangi bir ülke, İngiltere’nin akıl hocalığını kabul etmemesi halinde onun karşısında demektir. Savaş sırasında İngiliz ordusunda istihbarat subayı olarak çalışan Muhafazakar Parti milletvekili Leo Amery (tam adıyla Leopold Charles Maurice Stennett Amery), Birinci Dünya Savaşı’nın kapanış aylarında, “*Doğu Kafkasya’nın Tatar nüfusu*” ve hatta Necef ve Kerbela’nın dahi İran’a verilerek büyük İran yaratılması düşüncesini dillendirirken İngiltere’nin cömertliğinin esas nedenini açıklıyordu: “*İran’ın bütün gururu ve dini duygusu, bizim bu yerlerin yerel kontrolünü İran’a vermemizden çok büyük ölçüde etkilenecektir ve aynı zamanda bu kontrolü kaybetme korkusu İranlıları bize daima dost kalacaktır.*”¹⁵ Nitekim ‘Yeni’ Türkiye’nin potansiyelinin farkında olan¹⁶ ve 1920’lerde Balkanlar konusunda İngiltere’nin önemli uzmanlarından sayılan H. Charles Woods’un 1927’de yazdığına göre, Mustafa Kemal ve hükümeti, “*kendi iç durumunu pekiştirmesini ve insanlığın saygısını kazanmasını*” sağlamak için bir dış gücün “*hünerli, dirayetli ve mutedil*” rehberliğine ihti-

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 150.

¹² 23 Eylül 1922: The National Archives, Kew, Londra, İngiltere (bundan sonra TNA), CAB 23/31.

¹³ [6 Ağustos 1928]: Archives diplomatiques de Nantes, Fransa (bundan sonra ADN), 36 PO/1/79.

¹⁴ Ekonomik alanda İngiltere’nin hayal kırıklığı için bkz. Kate Fleet, “Money and politics: the fate of British business in the new Turkish Republic”, *Turkish Historical Review*, I/1 (2011), ss. 18-38.

¹⁵ 7 Ekim 1918: Churchill Archives, Cambridge, İngiltere (bundan sonra CHAR), AMEL 1/1, part 1, Amery’den Cecil’e.

¹⁶ Woods, Spender’in konuşması sonrası söz almıştır. J. A. Spender, “Turkey to-day”, *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, VI/2 (Mart 1927), ss. 100-111.

yaç duyuyordu.¹⁷ Bu da kuşkusuz İngiltere'den başkası olamazdı. Ama 'Yeni' Türkiye'yi yaratanlar, uzun bir savaşımdan sonra kazanılan bağımsızlığı hiçbir gücün güdümüne girerek kaybetme niyetinde değillerdi.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında uluslararası alanda kazanılmış olan prestij korunup pekiştirildiğinde, Türkiye'yi İngiltere gibi güçlerin baskılarından korumaya yardımcı olacaktı. Ama prestij, devletlerarası alanda sadece diplomatik faaliyetlerle kazanılacak ve sonucu hesaplanabilir bir araç değildi. Bunun için Türkiye bu dönemde bilinçli ve dikkatli bir şekilde yurtdışında yaşayan Türkler arasında ve dünyada saygınlığını artırma ve olumlu bir imaj yaratma çalışmasına girişmişti. Ülkenin kaynaklarının sınırlı olması yurtdışında yeterince etkin propaganda yapılmasına izin vermese de Türkiye'nin lider kadrosu propagandanın önemini farkında olarak çalışmaya devam ediyordu. 'Yeni' Türkiye imajını görsel ve yazılı propaganda araçları ile yurtdışına iletiyor ve bu şekilde ülkenin dünyadaki itibarını arttırmaya uğraşıyordu.¹⁸ 'Yeni' Türkiye doğulu bir İslam ülkesi olarak, Büyük Güçlere karşı başarılı bir anti-emperyalist mücadele vermiş ve bunun sonucunda bağımsızlığını kazanmıştı. Bundan sonra ülkede ulus devlet inşa edilmekte ve çağdaş bir ülke olma yolunda birçok devrimler yapılarak, ülke Batı'ya rağmen çağdaş bir ülke haline getirilmekteydi. İşte bu yeni, ilerici, bağımsız ve her şeyden önemlisi güçlü Türkiye imajını yaymak için Ankara Hükümeti maddi imkanları ölçüsünde büyük çaba sarf ediyordu.

Türkiye yabancı basını yakından takip ediyor, gerektiğinde Türk basını aracılığı ile yabancı basındaki iddia ve yorumlara yanıt veriyordu. Öyle ki *Cumhuriyet* gazetesi gibi dönemin bazı etkili günlük gazeteleri Fransızca olarak da yayınlanıyordu. Yabancı basın mensupları ve yazarlar Türkiye'ye geldiklerinde, hükümetin istediği şekilde algı yaratabilmek için yakından izleniyor ve onların istedikleri gibi ülkede dolaşmalarına izin verilmiyordu. Bilindiği gibi onların yanlarına 'Yeni' Türkiye'yi anlatacak eğitimli gençler rehber olarak veriliyordu.¹⁹ Yabancı basın ile kurulan ilişkiye verilen önemi, 1927 yılı Temmuz'unda Türkiye'ye Mustafa Kemal (Atatürk)'ün büyük nutkunun özetini yayınlamak ve onunla görüşmek için gelen bir Amerikalı gazeteciye dönemin dışişleri bakanı, Tefik Rüştü (Aras)'ın gösterdiği yakın ilgiden anlamak mümkündür. Bu gazetecinin Tefik Rüştü'ye başvurmasının ardından bakan, o tarihte Bursa'da bulunan Başbakan İsmet (İnönü)'den kişisel olarak bu gazeteci için randevu istemiştir.²⁰ Hatta bir keresinde Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör, başbakanlık müsteşarından başbakanın imzalı fotoğrafı-

¹⁷ H. Charles Woods, "Ghazi Mustapha Kemal Pasha: His career, power and achievements", *Fortnightly*, (Kasım 1927), s. 647.

¹⁸ Bkz. Ebru Boyar-Kate Fleet, "Making Turkey and the Turkish revolution known to foreign nations without any expense": Propaganda films in the early Turkish Republic", *Oriente Moderno*, XXIV (LXXXV)/1 (2005), ss. 117-32.

¹⁹ Örneğin bkz. Lilo Linke, *Allah Dethroned. A Journey through Modern Turkey*, Constable & Co. Ltd., Londra 1938 ve Francis Yeats-Brown, *Golden Horn*, Victor Gollancz Ltd., Londra 1933.

²⁰ 11 Temmuz 1927: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara (Bundan sonra BCA), 030 10.1.2.11.

nı, Mısır'da yayın yapan ““*El-Mukaddem*” ve “*El-Mısri*” gazetelerinin sahip ve başmuharirlerinden” ve Türkiye hakkında olumlu yazılar yazan Karim Thabit'in “gönlünü hoş etmek” için istemişti.²¹

Ama herkesin “gönlünü hoş etmek” mümkün değildi. Muhaliflerin önemli isimlerinin Türkiye'den uzaklaştırılması ülke içinde rejimin güvenliğini sağlasa da yurtdışında faaliyet gösteren bu gruplar Türkiye'nin yeni rejimi, devrimler ve Mustafa Kemal aleyhinde propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Böylece, Cumhuriyet'in yaratmaya didindiği uluslararası imajı ve uluslararası kamuoyu gözünde kazanmaya çalıştığı saygınlığını zedeliyorlardı. Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden alınan bir istihbarat raporuna göre ülkeyi terk eden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın iki önemli ismi Adnan (Adıvar) ve Rauf (Orbay) Londra'da *Daily Mail* gazetesinden George Ward Price'ı ziyaret etmişlerdi. Bu ziyarette, Price'ı “memleket idaremizi tenkidan neşriyat yapmağa teşvik” etmek istemişler ama bu isteğe İngiliz gazeteci “bu tarzda tenkidat ve mücadele-i kalemiyeye vaziyet-i hazıra ile vukuatın müsaide olmadı” şeklinde yanıt vermişti.²² Price'ın yanıtı o an için olumsuz olsa da vakit ve şartlar el verdiğinde bu talebe uygun yayınlar yapılacağı mesajını da içinde barındırıyordu. Bu girişimden bir yıl önce Adnan sorunsuz bir şekilde istediği yazıyı *The Times*'da yayınlamayı başarmıştı. Bu başarı 9 Aralık 1926 tarihinde *The Times* gazetesinde, Adnan'ın 7 Aralık 1926 tarihinde aynı gazetede kendisinin hükümetçe af edildiğine dair haberi²³ tekdip eden mektubunun yayınlanmasından anlaşılmaktadır.²⁴ *The Times*'ın Adnan'ın mektubunu hemen yayınlaması başlı başına önemli bir olaydı, çünkü bu dönemde Türkiye'ye karşı düşmanca bir yayın politikası izleyen *The Times*,²⁵ gazetesinin görüşlerine uymayan okuyucu mektuplarını İngiliz yerleşik nizamından gelse bile yayınlamayabiliyordu.²⁶ Hatta İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği ile gazetenin İstanbul muhabiri öyle yakın ilişki içindeydi ki, örneğin, muhabir 1928 yılında Tevfik Rüştü ile yaptığı görüşmenin geniş özetini derhal İngiliz Büyükelçiliği'ne iletmişti.²⁷ Nitekim bu mektup, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından Türkçe'ye çevrilerek kayıt altına alınmıştı.²⁸

²¹ 3 Temmuz 1937: BCA, 030 10.84.556.13. Karim Thabit, *al-Mukattam*'da editörlük yapmış olsa da onun sahibi değildi. 1936 yılında kurulan ve Wafd yanlısı olarak anılan *al-Misri* gazetesinin ortaklarından biriydi. Israel Gershoni-James Jankowski, *Confronting Fascism in Egypt. Dictatorship versus Democracy in the 1930s*, Stanford University Press, Stanford 2009, ss. 57-58.

²² 11 Ağustos 1927: BCA, 030 10.106.692.2.

²³ Bizim Kendi Muhabirimiz, “Turkish government and the opposition. Change of attitude”, *The Times*, 7 Aralık 1926.

²⁴ Dr. Adnan, “Turkish government and opposition. To the editor of the Times”, *The Times*, 9 Aralık 1926.

²⁵ Feroz Ahmad, “The Times (Londra) ve Kemalist Devrim 1930-1939”, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985, s. 267.

²⁶ Tarihsiz: CHAR, AMEL, 1/3/42, part 2.

²⁷ 17 Şubat 1928: TNA, FO 371/13085, s. 64.

²⁸ 1926: BCA, 490 01.569.2264.3.

Ankara'ya karşı faaliyette bulunanlar sadece Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrolarında yer alıp sonra Mustafa Kemal ile yolları ayrı düşenler değildi. Ulusal direniş sırasında İstanbul Hükümeti'nin yanında yer alan ve işgalci güçler ile işbirliği yaptıklarından dolayı Yüzellilikler listesine alınarak ülkeden çıkarılanlar ve bundan önce veya sonraki süreçte ülkeden ayrılan ya da kaçan muhaliflerin de kendi seslerini uluslararası alanda duyurmak için çalışma yaptıkları Ankara'nın bilgisi dahilinde idi. Yukarıda adı geçen Londra Büyükelçiliği'nden gelen rapora göre, Mısır, Suriye, Yunanistan, Romanya ve Fransa'da yaşayan "*erbab-ı muhalefet*", Damat Ferit Hükümeti'nde içişleri bakanı olarak görev yapmış olan Yüzellilikler'den Mehmet Ali liderliğinde Paris merkezli örgütlenerek burada Fransızca bir gazete yayınlamak için çalışmalar yapıyordu. Bu rapora göre esas endişe verici nokta, Londra'da faaliyetlerde bulunan Adnan ve Rauf'un da bu muhalif hareketin parçası olma olasılığı idi.²⁹ Yeni rejime ve Mustafa Kemal'e muhalif olan güçlerin birlikte hareket etmesi, Ankara için çok büyük bir tehdit oluşturuyordu. Daha da önemlisi Paris'te Fransızca olarak yayınlanacak ve hedef kitlesi uluslararası kamuoyu olacak böyle bir gazetenin başarılı olduğu takdirde Kemalist rejimin uluslararası saygınlığını sarsacağı açıktı.³⁰ Muhalifler her ne kadar bu tarihten önce ve sonra da özellikle komşu ülkelerde yayın faaliyetlerinde bulunmuşlarsa da bunların dili genellikle Türkçe ve hedef kitlesi de Türkiye içinde ve dışında yaşayan Türkçe konuşan topluluklardı.³¹

Farklı muhalif grupların birleşerek ortak bir ses geliştirme çabalarını Ankara dikkatle ve yakından izlerken, diğer taraftan da bu grupların Türkiye muhalefeti olarak uluslararası tanınırlık kazanma çabaları Ankara'da rahatsızlık yaratıyordu.³² 1930 yılında, Türkiye'nin henüz üye olmadığı ve İngiltere ve Fransa'nın etkisi altındaki Cemiyet-i Akvam'da (Milletler Cemiyeti) Mehmet Ali'nin önderliğinde muhaliflerin özel bir statüde grup oluşturabilmek için Cemiyet'ten yardım istedikleri ve bu konuda Fransa'daki bazı kişilerin yardımını aldıklarına dair mektubun bir kopyası Türkiye'nin istihbarat kaynakları tarafından ele geçirilmişti.³³ Nitekim "*Ligues des Réfugiés Turcs*" (Türk Mülteciler Derneği) adı ile 1930'da Paris'te kurulan dernek, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a kabulü sırasında hem Cemiyet'ten hem de İngiltere'den destek almak için faaliyetlerini sürdürmüştü.³⁴ İşte Türkiye'nin içinde bulunduğu bu ortamda İngiltere, Türkiye'nin dünyadaki saygınlığını gölgelemek için stratejisini geliştirmişti.

²⁹ 11 Ağustos 1927: BCA, 30 10.106.692.2.

³⁰ Muhalifler Fransa'da da yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bkz. TNA, FO 371/16095, s. 387.

³¹ Örneğin bkz. Ebru Boyar-Kate Fleet, "A dangerous axis: the "Bulgarian Müftü", the Turkish opposition and the Ankara government, 1928-1936", *Middle Eastern Studies*, XLIV/5 (2008), ss. 775-789.

³² Kasım 1936: BCA, 121 11 02.1.3.1.112.

³³ Tarihsiz: BCA, 121 11 02.11.50.1.134. Yüzelliliklerden Osman Nuri, İşkenceci Adil ve Eskişehirli Hoca Mehmet Eşref'ten Hamdi Paşa'ya.

³⁴ 2 Temmuz 1932: TNA, FO 371/16095, ss. 388-389, Dernek Başkanı adına imzalayan Tahir'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarına.

İngiliz Stratejisi

İngiltere, öncelikle milli mücadele sonrası Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları yakından takip etmekle işe başlamıştı. Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması Müslüman dünyanın bir kısmında şaşkınlık yaratmıştı. Ülke dışındaki farklı kanallardan Mustafa Kemal'e "*Hilafeti kaldırırsanız bütün İslâm âlemindeki prestijimizi kaybedersiniz.*"³⁵ mesajı ulaşıya da 1924 yılında halifelik de kaldırılmıştı. Bu da özellikle Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'yı destekleyen Hintli Müslümanların bir kısmında büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Hindistan ve Mısır'ın da dahil olduğu ülkelerden İslam heyetleri Antalya milletvekili ve din bilgini Mehmet Rasih (Kaplan) aracılığı ile Mustafa Kemal'e halifelik makamını teklif etmişlerdi. Mustafa Kemal, halifeliğin devlet başkanlığı olduğunun altını çizdikten sonra şu sözlerle bu teklifi kabul etmemişti:

"Başlarında kralları, imparatorları bulunan müslüman halkların, bana iletmişiniz arzu ve tekliflerini, ben, nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem, buna o halkların başında bulunanlar razı olur mu? Halife'nin emir ve yasakları yerine getirilir. Beni Halife yapmak isteyenler, emirlerimi yerine getirmeye muktedirler midir? Bu durumda mânâsı, fonksiyonu olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"³⁶

Bu ret, hayal kırıklığını daha da derinleştirmişti. 1921 yılında Bombay'da açılan Mustafa Kemal Paşa Lisesi'ne Müslüman velilerin çocuklarını yollayarak öğrenci sayısının artırılması için çağrı yapan kişilerde bu reddin yarattığı etki anlaşılabilir. ³⁷ 'İngiliz tahtının mücevheri' Hindistan'da bu reddin etkisini Hilafet Hareketi'nin önderlerinden Dr. Ansari³⁸ şöyle anlatır: "*Türkler kendilerine yüklenen onuru kabul etmediklerinde Hint Müslümanlarının hayal dünyası başlarına çöktü. Ne objektif ne de subjektif düşünemez oldular. Sadece düşünemediler ve inanamadılar.*"³⁹

Saltanatın ve hemen ardından halifeliğin kaldırılmasını İngiltere anında kendi lehine değerlendirmişti. Kolonilerinde Türkiye'nin Müslüman kitleler üzerindeki etkisinden çekinen İngiliz yetkililer, İngiltere'ye yakın yayınlar aracılığı ile daha Kurtuluş Savaşı devam ederken Türk milliyetçilerinin saltanatı ve hilafeti kaldırma olası-

³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 50.

³⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, der. Birol Emil ve Melis Has-Er, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, II, ss. 483-484. Halifeliğin kaldırılması ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Seçil Karal Akgül, *Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.

³⁷ "Moslem meeting: A banned Englishman", *The Times of India*, 28 Nisan 1921.

³⁸ Dr. Ansari 1912 yılının Aralık ayında, Balkan Savaşları esnasında, Hint Kızılay Heyeti ile Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve o ziyaretinde Halide Edip (Adıvar), Rauf (Orbay), Besim Ömer Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşa gibi dönemin önde gelen isimleri ile görüşme imkanı bulmuştu (Mishirul Hasan, *Between Modernity and Nationalism. Halide Edip's Encounter with Gandhi's India*, Oxford University Press, Yeni Delhi 2010, ss. 110-111). 1933 yılında Mahatma Gandhi'nin açlık grevleri sırasında doktoru olarak yanında bulunan Ansari, Halide Edip'i Hindistan'a konuşmalar yapmak için davet eden kişiydi.

³⁹ Halide Edib, *Jamia Millia Extension Lectures, 1935. Conflict of East and West in Turkey*, Sh. Muhammad Ashraf, Kashmiri Ashraf ve Lahor 1963, s. ix. Bu kitap, ilk 1935 yılında Delhi'deki Jamia Millia tarafından yayınlanmıştır.

lığının olduğunu duyurmaya başlamıştı. Böylece özellikle Hindistan'daki Hilafet Hareketi'nin faaliyetlerine olan desteğin azaltılması amaçlanmıştı. O dönemde orduda görev alan Lord Ampthill (Oliver Villiers Russell)'e ait daha önce Londra'da *Morning Post*'ta yayınlanmış bir makale, 20 Mayıs 1922 tarihinde *The Times of India* gazetesinde yayınlanmıştı. Bu makalede Ampthill, Bolşevikler ile yakın işbirliği içindeki Türk milliyetçileri için “Çabukça o kadar Yahudi istilasına uğramış hale gelmişlerdir ki kendileri kasten halifeliği ve sultanı devirmeye koyulmuşlardır.” iddiasında bulunuyordu.⁴⁰ Bu kurumların kaldırılma olasılığına hazırlıklı olan Britanya yönetimi, saltanatın kaldırıldığı dönemde çeşitli Hintli Müslüman liderlerin tepkilerini yakından takip etmiş, ama tipik bir İngiliz tutumu ile açıkça bu meseleye müdahale etmemeyi tercih etmişti. İngiltere'nin bu tutumu, Kasım 1922'de Hindistan Naibi tarafından dolambaçlı bir dille şu şekilde ifade edilmiştir: “Britanya Hükümeti'nin Müslüman kamuoyunu Ankara Hükümeti'ne karşı etkilemeye çalıştığı suçlamasına neden olabilecek herhangi bir şey yapılması arzu edilmez.”⁴¹

Daha sonraki süreçte de sadece yeni halifenin pozisyonu ile yakından ilgilenmekle kalmayan İngiltere, anlaşıldığına göre, Halife Abdülmecit ile Ankara Hükümeti arasında soğukluk oluşmasını bilinçli bir şekilde teşvik etmişti. İngiliz Yüksek Komiseri, Ağustos 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye'yi ziyaret edecek olan ilk İngiliz Kabine üyesi Leo Amery'e tavsiyede bulunurken Ankara Hükümeti'ni nasıl hor gördüğünü de sergiliyordu. Bu tavsiyeye göre, Amery'nin “Hiçbir Türk subayını ziyaret etmesi gerekmiyor ve [Amery] ziyaret etmemeliydi.” fakat kesinlikle “Türk Hükümeti'nden bağımsız olan halifeyi” ziyaret etmeliydi. Yüksek Komiser Amery'nin neden bu şekilde hareket etmesi gerektiğini biraz alayla açıklıyordu: “[Türklerle] barış yapmış olabiliriz ama birader Türk'e yapmacık sevgi gösterisinde bulunmayı istemeyiz.”⁴²

Halifeliğin kaldırılmasını da İngiltere kendi lehine çevirmek istemişti.⁴³ Bunun ‘Yeni’ Türkiye'nin lehine olmadığı görüşünü farklı ağızlardan dillendirerek bu görüşü özellikle kendi Müslüman tebaası arasında pekiştirmiş ve böylece Türkiye'ye olan güven ve saygının erozyona uğramasına yardımcı olmuştu. 1931 yılında İngiliz Dışişleri için hazırlanan bir raporda Mustafa Kemal'in “Türkiye’de İslam’ı devlet dini olarak oldukça başarılıca kaldırması[nın]” Türkiye'nin Müslüman dünyanın, özellikle de Hindistan Müslümanlarının gözündeki sahip olduğu önemi sonlandırdığı iddia ediliyor-

⁴⁰ “In Bolshevist hands. Lord Ampthill and Kemalists”, *The Times of India*, 10 Mayıs 1922.

⁴¹ Kasım 1922: TNA, CAB 24/140.

⁴² 7 Ağustos 1923: CHAR, AMEL/2/1/8. Leo Amery, 1922-1924 yılları arasında “the First Lord of Admiralty” olarak İngiliz Kabinesi'nde görev yapmıştır.

⁴³ İngilizler, halifeliğin kaldırılmasından sonra da bu mesele ile çok yakından ilgilenmişlerdir. 1920-1925 yılları arasında İslam dünyasında halifeliğin konumu ile ilgili raporlardan oluşan “Khalifat” dosyası için bkz. TNA, FO 686/71.

du.⁴⁴ Bu görüş, on yıl sonra Philip Perceval Graves'in İngiltere'nin Türkiye ile olan ilişkilerinin ne kadar iyi olduğunu kanıtlamak için yazdığı kitabında da tekrarlanıyordu: “Müslüman tebaaya sahip herhangi bir gayri-Müslim devlete daima zorluklar yaratabilecek bir kurumu kaldırarak, böyle bir niyetleri olmadığı halde, Türk Cumhuriyetçileri Britanya İmparatorluğu'na olağanüstü bir iyilik yaptı.”⁴⁵ Graves, İngiliz yerleşik nizamının düşüncelerini yansıtmakta oldukça mahir olduğundan yukarıdaki görüş ayrı bir önem taşıyordu. Bundan daha da önemlisi, 1927'de the Royal Institute of International Affairs'de yapılan bir toplantıda söz alan Yarbay J.H.M. Cornwell'e göre halifelik kaldırılması ile “bugünün Türk'ü”, “Müslüman dünyanın gözündeki prestijini fırlatıp atmış.” ve böylece “Britanya İmparatorluğu'na karşı güçlü bir fırsatı kaybetmiştir.” diyerek çok iddialı bir yorumda bulunmuştu.⁴⁶

Türkiye halifeliği kaldırmakla abartılarak dillendirilen Panislamizm tehlikesini İngiltere açısından belki azaltmıştı, ama ‘Yeni’ Türkiye başka yönlerden İngiltere için daha büyük bir tehdit oluşturuyordu. Türkiye'nin başarılı bir anti-empyralist savaştan sonra bağımsız bir ulus devlet kurması, bunu özellikle dönemin en önemli gücü İngiltere'ye rağmen başarabilmesi, onu kendine yakın hisseden sadece Müslüman değil bütün empyralist baskı altındaki halklar gözünde yeni bir konuma oturtmuştu. Filistin'den Hindistan'a kadar kolonilerinde sorunu olan İngiltere açısından Türkiye topraksal bir tehdit değil ama bir model olabilirdi. İngilizlerin de 1920 yılında çok net şekilde tespit ettikleri gibi aidiyet tanımlamasında dinin yerini ırk, kültür, dil ve/veya anti-empyralist ve toprak temelli bir kimlik tanımlamasından kaynaklanan ulus anlayışına bırakması, Büyük Britanya İmparatorluğu için sonuçlarının nereye varacağını bilmediği yeni bir meydan okuma idi.

İngiliz yerleşik nizamının Hindistan'daki bağımsızlık veya özerklik isteklerine karşı duran üyeleri eski alışkanlıkları içinde hareket ediyorlardı. 1933 yılında bile bu duruşlarına ahlaki neden olarak Hindistan'daki farklı dinsel gruplardan oluşan halkın kendi kendini yönetemeyip iç savaşa sürükleneceğini gösteriyorlardı: “Britanya Raji tarafsız olduğu bilenen bir Hakem gibidir. Onun etkisini ortadan kaldırdığımızda düdüğü çalacak kimse yoktur ve [böylece] Hindistanlı'yı adalet için başvuracağı hakeminden mahrum etmiş olacağız.”⁴⁷ Yine aynı görüşe göre “Başka hiçbir ulus, bizim Hindistan'da oranın halkının

⁴⁴ “Memorandum respecting the foreign policy of His Majesty's Government in the United Kingdom, together with a list of commitments arising out of that policy or the foreign policy of other nations”, Haziran 1931, s. 31, TNA, CAB/24/225, s. 199.

⁴⁵ Philip P. Graves, *Britain and Turk*, Hutchinson & Co. (Publishers) Ltd., Londra ve Melbourne 1941, s. 214. Graves, yıllarca *The Times*'in İstanbul temsilciliğini yürütmüştü. Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır'daki Arab Bureau'da görev yapan Graves, terhis olduktan sonra tekrar İstanbul'a dönerek *The Times*'in İstanbul muhabiri olarak çalışmaya devam etmişti.

⁴⁶ Spender, *a.g.e.*, s. 109.

⁴⁷ Brig. Gen. Sir Henry Page Croft, “The salvation of India. The Conservative case”, *The Saturday Review*, 4 Kasım 1933, s. 457. Bu görüşün en önde gelen dillendiricisi şüphesiz Winston Churchill idi. Bkz.

yararına yaptığımız gibi koca bir hazine dökmemiş ve ırkının çiçeklerini [böyle] büyük bir ülkeyi yönetmek için harcamamıştır."⁴⁸ Halbuki Hindistan'dan yükselen sesler bu görüşü desteklemiyordu. Tam aksine bu sesler dinsel farklılıklara rağmen Hintlilerin İngiliz sömürgeciliğine karşı birleşmesini istiyordu. Örneğin, 20. yüzyıl İslam düşüncesinin en önemli temsilcilerinden Muhammed İkbal, 1935 yılında yazdığı bir mektupta Hinduların ve Müslümanların birlikte çalışma vaktinin geldiğini söylüyordu.⁴⁹ Hindistan Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin lideri Gandhi ise Hindistan'daki bütün dinsel grupları bağımsız Hindistan ülküsü etrafında örgütlemek için çabalıyordu.

İngiltere, işte bu yükselen milliyetçilik ve anti-emperyalist akıma karşı İslam kartını yoğun şekilde oynayarak kendisinin İslam'ın koruyucusu olduğu mesajını bilinçli bir şekilde Müslüman kitlelere ulaştırmaya çalışıyordu. 1937 yılının Mart'ında İngiltere'nin Kahire Büyükelçisi Miles W. Lampson,⁵⁰ Anthony Eden'dan Agence Orient Arabe tarafından yayınlanmak üzere "*Lagos'da yeni bir caminin açılması, ... koloni valisinin Mekke'den dönen hacıları memnuniyetle karşılaması*" gibi haberleri göndermesini istiyordu. Mısır, Filistin, Suriye ve "*muhtemelen Irak*"⁵¹'a yayın yapmak için kurulan ve Kahire'yi "*İngiliz yanlısı haberleri yayma merkezi*"⁵² haline getiren Agence Orient Arabe'nin yayın amacı da "*genel çıkarlarımızı ve prestijimizi yükseltmek için tasarlanan bilginin dağıtımı*"⁵³ olarak belirlenmişti. İngiltere, kendi çıkar ve itibarını hem kolonilerinde hem de diğer büyük güçlere karşı korumak ve artırmak için çaba harcarken kontrol altında tutamadığı Türkiye'nin öneminin özellikle de İngiltere'nin etki alanında yükselmesini kaygı verici bulduğunu resmi bir raporda açıkça ifade ediyordu:

"Bazen Türkiye'nin Küçük Asya'dan Hindistan'a uzanan benzer devletler zincirinin liderliğini eline almayı arzu ettiğine dair belirtiler vardır. Bu olasılık bazen İngiliz çıkarlarına bir tehdit gibi gösterilir. Türkiye bunu, büyük bir olasılıkla gelecekte meydana gelebilecek bir acil ihtiyaç halinde, bir şekilde kendisi ile coğrafi ve siyasi konumu benzer olan ülkelerden potansiyel siyasi desteği sağlama almak için içgüdüsel olarak arzu etmektedir."⁵⁴

Ronald Hyam, *Britain's Declining Empire. The Road to Decolonisation 1918-1968*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, ss. 61-65.

⁴⁸ Croft, *a.g.e.*, s. 458.

⁴⁹ Mushirul Hasan (der.), "176. From Mohammad Iqbal [to Mukhtar Ahmad Ansari]", *Muslims and the Congress: Select Correspondence of Dr. M.A. Ansari, 1912-1935*, Manohar, Yeni Delhi 1979, s. 233.

⁵⁰ 13 Temmuz 1933: BCA, 030 10. 234.578.14. İngiliz Hükümeti, Miles Lampson'ın Türkiye'ye büyükelçi olarak atanması için AGREMAN istemiş ama buna yanıt beklemeden Lampson için AGREMAN isteğini "*umulmadık nedenlerden*" dolayı geri çekmişti.

⁵¹ 2 Eylül 1937: BL, IOR R/20/A/3913, s. 21.

⁵² 7 Eylül 1937: BL, IOR R/20/A/3913, s. 23.

⁵³ 14 Temmuz 1937: "Enclosure in confidential circular despatch dated 14th July 1937", BL, IOR/R/20/A/3913, s. 3.

⁵⁴ "Memorandum respecting the foreign policy of His Majesty's Government in the United Kingdom", Haziran 1931, s. 31.

İngiltere'nin elinde Türkiye'nin Lozan sonrası artan saygınlığı hakkında somut veriler de yok değildi. 1924-1925 döneminde, Mısırlı farklı milliyetçi gruplar için Türkiye yanlarına çekilmesi istenen ve örnek aldıkları çok önemli bir bölgesel aktördü. Öyle ki halifeliğin kaldırılmasından kısa bir süre sonra, Mısırlı bir grup, Mustafa Kemal'in sahte imzasını taşıyan sahte konuşma metnini Fransızca ve Arapça olarak Adana'da çok sayıda çoğaltmış ve bunları dağıtılmak üzere Sudan ve Mısır'a göndermek isterken tutuklanmıştı.⁵⁵ Bu sahte metinde, Mustafa Kemal, "*Mısırlı ve Sudanlıların yiğitliklerini övüyor ve genç adamlarına cesaret ve sabırla Büyük Britanya'nın saldırgan hareketine karşı direnmelerini öğütüyor[du].*" Ayrıca Mustafa Kemal Türk kurtuluş mücadelesini örnek gösterdikten sonra "*İngiliz kumandanlarını öldürmeyi ve faal başkaldırı kovalamayı zaferin gizli sırrı olarak işaret ediyor[du].*"⁵⁶ Anlaşılan o ki Mısırlı muhalifler her ne şekilde olursa olsun Mustafa Kemal'in Arap dünyasındaki saygınlığından yararlanmak istemişlerdi.

'Yeni' Türkiye sadece anti-empyralist mücadelelerin örneği olmakla kalmıyor aynı zamanda çağdaşlaşma yolunda diğer ülkelere önderlik etmesi ile de İngiltere'yi rahatsız ediyordu. Türkiye'nin İngiltere'nin stratejik olarak büyük önem verdiği Afganistan ile kurduğu yakın ilişki ve Afgan öğrencilerin artan sayıda Türkiye'ye eğitim için gelmesi İngilizleri düşündürüyordu. Kendi ülkesine Afgan öğrencileri çekmek isteyen İngiltere, Türkiye'nin Afgan Hükümeti üzerinde, özellikle de ordu ve "*tabbi hizmetler*" üzerindeki etkisine değinerek Türkiye'yi Afganistan'daki en etkili yabancı ülke olarak gösteriyordu.⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin İslam dünyasında model olması veya etkisini arttırması sömürgeci Fransa'yı da Türkiye'yi anlamak için çalışmaya itmmişti. 1932 yılında Müslüman İşleri Bölümü Servis Şefi Bonamy, Polonya, Romanya ve Bulgaristan üzerinden özellikle din konularını incelemek için Türkiye'ye gönderilmişti.⁵⁸

Türkiye'nin model olması bir yana, İngiltere'nin çıkarları için çok önem verdiği coğrafyadaki siyasi güçlerle ilişkilerini normalleştirilmesi bile İngiltere'yi rahatsız edebiliyordu. İngiltere, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan iyi ilişkisini Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin etki alanında olmasının bir yansıması olarak görüyordu. Bu yüzden İngiliz yetkililer için 22 Ağustos 1932 tarihinde *Al Irak (al-'Iraq)* gazetesinde yayınlanan bir haber endişe kaynağı olmuştu. Bu habere göre, Türkiye o zamana kadar kendisini "*zındık*" olarak gören Yemen yönetimi ile bir anlaşmanın ön hazırlığını tamamlamıştı. Bu anlaşmaya da Yemen ile ilişkisini güçlendiren Sovyetler Birliği⁵⁹ aracılık etmişti. Bir iki hafta içinde de bu anlaşma resmi olarak imzalanacaktı.

⁵⁵ 22 Aralık 1924: "Intelligence Reports Turkey and Egypt 1924-1925", TNA, AIR 23/400.

⁵⁶ 22 Aralık 1924: "Intelligence Reports Turkey and Egypt 1924-1925", TNA, AIR 23/400.

⁵⁷ 29 Ekim 1927: BL, IOR L/PS/10/1015.

⁵⁸ 23 Aralık 1931: "Missions", Archives nationales d'outre mer, Aix-en-Provence, Fransa, 1AFFPOL/2662.

⁵⁹ 4 Haziran 1929: BCA, 030 10. 260.751.19.

Bu haberin araştırılmasından sonra bunun asılsız olduğuna dair bilgi İngiliz otoritelerini rahatlatmıştı. Türkiye'nin İngiliz etki alanındaki Aden'de büyük bir direniş gösteren İmam Yahya'nın Yemen'ine yönelik girişimlerinin yarattığı endişeyi görmek açısından bu olay ilginçtir.⁶⁰

Kontrol edemediği Türkiye'nin bu yükselen prestij ve etkisinin önüne set çekmek için İngiltere, Türkiye'nin dış dünyada yalnız bir ülke olduğuna dair, bunun doğru olup olmadığına bakmaksızın bir imaj yaratmak için elinden geleni yapmıştı.⁶¹ İngiliz Bakanlar Kurulu'na 1925 yılında sunulan bir raporda, Türkiye'nin ateşkes ve Lozan Antlaşması'nın imzalanması arasında geçen sürede, "büyük ölçüde Müttefiklerin arasındaki farklılıkları sömürme yeteneğinden" kaynaklanan "hayali güç ve önem[in]" tadını çıkardığı iddia ediliyor ve ardından bu durumun değiştiği ve "yalnız ayakta duran" Türkiye'nin tek dostunun Sovyetler Birliği olduğu ve bu ülkenin "mevcut güdülerini ve nihai ihtiraslarının onun [Türkiye'nin] karşı karşıya kalmak zorunda kaldığı en büyük tehdit" olduğu öne sürülüyordu.⁶² Türkiye'nin başarılarını basit bir fırsatçılığa indiren ve Türkiye'yi güvenilmez, Moskova dışında dostu olmayan yalnız bir ülke olarak betimleyen bu görüş, sadece İngiliz devlet belgelerinde kalmamıştır. İngiltere'nin Batı dünyasındaki yönlendirici rolü göz önünde alındığında bu görüşün Amerikalı gazeteci William Morton Fullerton'ın 1928 yılında Fransız *Le Figaro*'da yayınlanan makalesinde ortaya çıkması hiç de şaşırtıcı değildir. Fullerton'a göre "saldırgan ve fanatik milliyetçi" olan Türkiye, kendini Avrupa'dan sürgün etmişti. Ama Moskova tarafından hayal kırıklığına uğratılan ve eski zaman Osmanlı sultanlarının sahip olduğu prestijini özlemi içinde yanan Ankara Hükümeti şimdi çaresizce Avrupa'ya geri dönmek istiyordu.⁶³

Batı basınının en azından bir kısmını etkisi altına alan bu İngiliz görüşü ve tutumu Sovyetler Birliği tarafından yakından takip ediliyordu. Sovyet *Izvestiya* gazetesi, 8 Ekim 1926'da yayınladığı ve İngiltere'yi rahatsız eden bir yazıda, İngilizlerin Türkiye, İran ve Afganistan politikasını bu ülkelerin bir araya gelmesini önlemek üzerine kurduğu iddia ediliyordu. Bu yoruma göre İran Şahı Rıza İngiltere ile normal ilişkilerini sürdürürken İngiltere'nin "kuklası" olmayı reddetmişti. 22 Nisan 1926'da Türkiye ve İran arasında imzalanan pakt İngiliz emperyalizmine ciddi bir darbe indirmişti. Çünkü genelde "Büyük güçlerin emperyalist çıkarlarının özelliği, bir doğulu ulus dış

⁶⁰ 16 Eylül 1932, 19 Eylül 1932 ve 13 Ekim 1932: BL, IOR R/20/A/3505. Yemen ile İngiltere arasında özellikle ihtilafı sınır sorununu çözen antlaşma ancak 1934 yılında imzalanmıştır. Bkz. 6 Mart 1934: BCA, 030 10. 221.489.20.2.

⁶¹ İngiliz belgelerinde sürekli tekrarlanan bu iddia daha sonra dönemin Türk-İngiliz ilişkilerini temel alan çalışmalarında önemli bir argüman olarak kullanılmıştır. Ömer Kürkçüoğlu'nun İngiliz arşiv belgelerine dayanarak yaptığı ve bugüne kadar 1919-1926 yılları arasındaki Türk-İngiliz ilişkileri hakkında temel eser sayılan çalışmasında bu iddia önemli bir yer tutmaktadır. Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978, ss. 301-305.

⁶² Ekim 1925: TNA, CAB 24/175, s. 2.

⁶³ "La question d'Orient revient sur l'eau", *Le Figaro*, 15 Nisan 1928.

politikasında bağımsız bir ulusal çizgi benimsediğinde, bu [çıkarlarının] daima tehlikede [olmasıdır].” Özelde de İngiliz stratejisi, Türkiye ve İran arasında husumetin sürekliliği ve İran, Türkiye ve Irak sınırındaki Kürt aşiretlerin özellikle Türkiye ve İran’a karşı bir silah olarak kullanılmasına dayanıyordu. Yine bu gazetenin iddiasına göre İngiltere, İran-Sovyetler Birliği ve İran-Afganistan arasındaki ilişkileri bozmak için çaba sarf ediyordu. İran ve Türkiye arasındaki bu pakt iki ülkenin Kürt ayaklanmalarına karşı birlikte hareket etmesini sağlayacak ve bu da İngiltere tarafından “*Yılmadan beslenen Kürt Sorununun*” ortadan kaldırılması demek olacaktı ki bu da İngiltere’nin çıkarlarına uygun düşmüyordu. Bundan daha da önemlisi İran ve Afganistan arasında varılacak benzer bir anlaşma, İngiltere’yi Akdeniz’den Hindistan’a uzanan coğrafyada saldırı-mazlık paktları ile birbirine bağlanmış bir devletler zinciri ile karşı karşıya getirebilirdi ki bu da İngiltere için “*tatsız*” bir durum oluşturacaktı.⁶⁴

İngiltere’nin Yarattığı Türkiye İmajı ve Türkiye’nin Yanıtı

İngiltere Lozan’da çözülemeyerek sonraya bırakılan Musul sorununa yönelik süreçte Türkiye’yi uluslararası alanda yalnızlaştırmak için elinden geleni yapmıştı. Musul sorununun 1926 yılında İngiltere’nin lehine sonuçlanması görünürde dahi İngiltere’nin Türkiye’ye yönelik olumlu bir tutum takınmasına yetmemişti.⁶⁵ Kürkçüoğlu, iki ülkeyi yeniden “*savaşın eşğine*” getiren sorunun çözülmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde gelişme olmamasını, İngiltere’nin iç meseleleri ve Avrupa’daki gelişmelere odaklanmasına, Türkiye’nin ise Lozan Antlaşması’nda çözülemeyen küçük sorunların çözümüne ve kendi modernleşmesine yoğunlaşmasına bağlamaktadır.⁶⁶ Ama bu tespit yeterince ikna edici değildir. Musul sorununun çözümü İngiltere’nin ‘Yeni’ Türkiye hakkındaki itirazlarını ortadan kaldırmamıştır, çünkü Türkiye’nin takip ettiği bağımsız ekonomik ve siyasi politikalar İngiltere’ye tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Esas olan ise İngiliz Hükümeti’nin ‘Yeni’ Türkiye’nin varlığını sürdürebileceğine inanmamasıydı. Çünkü İngiltere, Türkiye’de ardi ardına yaşanan sıkıntılara rağmen uygulanmakta olan politikalarda ısrar edilmesinin büyük bir hata olduğunu düşünüyordu. Öyle ki, 1927 yılında bile Türkiye’nin geleceği ile kumar oynayan adamların Türkiye’yi yönettiğini iddia edebilen kişiler İngiliz yönetim kadrolarında yer alıyordu.⁶⁷

⁶⁴ [1926]: TNA, CAB 24/185.

⁶⁵ Musul sorununun İngiltere lehine sonuçlanmasının iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde en önemli dönüm noktası olduğu genel bir kabul görür. Örneğin bkz. Ömer Kürkçüoğlu, “VII Turco-British relations since the 1920s”, *Four Centuries of Turco-British Relations. Studies in Diplomatic Economic and Cultural Affairs*, der. William Hale ve Ali İhsan Bağış, The Eothen Press, Walkington 1984, s. 85; Aptülâhat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politikası ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 166; William Hale, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Frank Cass, Londra ve Portland, Or. 2000, s. 59.

⁶⁶ Kürkçüoğlu, “Turco-British relations since the 1920s”, s. 85.

⁶⁷ 21 Mart 1927: TNA, FO 371/12320, s. 83b, Mr. Hoare’dan Sir Austen Chamberlain’e.

Güçlü bir muhalefet olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na (1924-1925), halifelüğün kaldırılmasına (1924), Nasturi İsyanı'na (1924) ve ardından gelen Şeyh Said İsyanı'na (1925), Musul'daki İngiliz galibiyetine (1926) ve ekonomik yoksunluklara rağmen Mustafa Kemal'in liderliğini güçlendirerek ülkedeki reform hareketini sürdürmesi, İngiltere'yi Kemalistlerin gidici olmadığı düşüncesini kabule zorlamaya başlamıştı. "Gizli" ibaresi altında Bakanlar Kurulu'na sunulan 19 Kasım 1928 tarihli "Imperial Defence Policy" (İmparatorluk Savunma Politikası) başlıklı yıllık raporun ekinde Türkiye ile ilgili şu tespitle bulunulmuştu: "*Geçen yıl içerisinde Mustafa Kemal diktatör olarak konumunu daha da sağlamlaştırmış ve Türkiye'nin modernleştirilmesi sürecine devam etmiştir.*"⁶⁸ Her ne kadar İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişkilerin iyileşmesinde inisiyatifin İngiltere'nin elinde olduğu iddiası dillendirilse de⁶⁹ aslında İngiltere'nin Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme isteğinin altında İngiltere'nin Türkiye'yi görmezden gelerek Avrupa ve Asya'da etkili siyaset yürütemeyeceğini anlaması yatıyordu.

İngiliz dış politikası için Türkiye'yi bilhassa önemli kılan, Karadeniz'e deniz erişimini kontrolü altında tutması ve İngiltere'nin düşmanca yaklaştığı Sovyetler Birliği ile sınır devleti olmasıydı.⁷⁰ Devletlerarası ilişkilerde Türkiye, kendi çıkarları doğrultusunda üstünlüğü elinde tutmak için çaba sarf etmiş ve özellikle Büyük Güçlerin elinde bir piyon olmak yerine kendine uluslararası alanda bağımsız ve etkin bir rol bulmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de İngiltere'nin karşısına diğer devletleri bir denge unsuru olarak çıkarmıştı. İngiltere bu gelişmeleri yakından takip ediyordu. Türkiye'nin 1928 yılında İtalya ile imzaladığı antlaşma, İngiltere'nin o döneme kadar yürüttüğü Türkiye'yi yalnızlaştırma politikasına zarar vermiş ve ekonomik alanda da İtalya'nın Anadolu'da ekonomik çıkarlarını geliştireceği düşüncesi İngiltere'yi rahatsız etmişti.⁷¹ Türkiye'nin çevresindeki ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye yönelik çabaları da İngiltere'nin gözünden kaçmıyordu. 1920'lerin ortasında hazırlanan İngiliz istihbarat raporlarında, Türkiye'nin Balkan devletleri ile sadece ikili ilişkileri geliştirmek için çaba sarf etmediği ayrıca bu ülkelerle bir Balkan birliği kurma çalışmalarına giriştiği ve bunun da İngilizlerin hoşuna gitmediğini görmek mümkündür.⁷²

Diğer taraftan Türkiye, uluslararası konferans ve kurumlarda yerini alıyor ve böylece uluslararası alanda etkin bir görüntü veriyordu. Türkiye Cemiyet-i Akvam üyesi olmamasına rağmen Genel Silahsızlanma Kongresi'ne davet edilmişti. Bu davetin arkasında Türkiye'yi uluslararası alanda tamamen dışlamanın mümkün olmadığını anlamaya başlayan İngiltere'nin olduğu biliniyordu.⁷³ Yine Cemiyet-i

⁶⁸ 19 Kasım 1928: TNA, CAB 24/98.

⁶⁹ Ludmila Zhivkova, *Anglo-Turkish Relations 1933-1939*, Secker & Warburg, Londra 1976, ss. 2-5.

⁷⁰ "Memorandum respecting the foreign policy of His Majesty's Government in the United Kingdom, together with a list of commitments arising out of that policy or the foreign policy of other nations", Haziran 1931, s. 31.

⁷¹ 25 Haziran 1928: TNA, FO 371/13085, s. 132.

⁷² [1925]: "Intelligence reports Turkey and the Balkans 1924-25", TNA, AIR 23/402.

⁷³ 23 Şubat 1928: TNA, FO 371/13085, s. 62.

Akvam bünyesinde kurulan Avrupa Birliği'ni Araştırma Komisyonu (the Commission of Enquiry for European Union) tarafından düzenlenen dünya ekonomik meselelerinin görüşüldüğü 1931'deki toplantıya da davet edilmişti.⁷⁴ Türkiye'nin uluslararası alandaki bu çabalarını yakından takip eden İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişkiler, 1928 yılından itibaren diplomatik düzeyde de normalleşme yoluna girmişti.⁷⁵

Değişen sadece Türkiye'nin koşulları değildi. İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda imparatorluğunun gücünü gün geçtikçe kaybettiği gerçeği ile karşı karşıya kalmıştı. Bundan daha da vahim olanı bu durumun Türkiye dahil dünyanın her yanında farkına varılmış olmasıydı. Falih Rıfki 1933 yılında ziyaret ettiği Londra ile ilgili şu satırları yazar: “*Bir imparatorluğun havası ve ahlaki içinde doğup büyüdüğüm için, Londra'nın havasında ve ahlakında, uzaktan uzağa, bir sismoğraf hassasiyetiyle, inkıraz titreşimlerini seziyorum.*”⁷⁶

Reel politik şartlar İngiltere'yi Türkiye ile diplomatik ilişkilerini iyileştirmeye zorlamış olsa da bu İngiltere'nin Türkiye'nin uluslararası alanda prestij ve etki kazanmasının önüne geçmesi için çaba sarf etmesini engellememişti. Özellikle iki tema sürekli İngiliz basını ve onun beslediği diğer yabancı basında işlenerek Türkiye'ye karşı kapalı bir propaganda savaşı verildiği açıktı. Bu temaların ilki, Mustafa Kemal'in otoriter liderliğindeki rejimin istikrarı ve devamı konusunda sürekli taze tutulan şüphedir. Bu şüphenin yaratılması ve devam ettirilmesinde hedef noktası rejimin ve reformların dayandığı en temel odak yani Mustafa Kemal'di. Çünkü dış dünyanın gözünde onun imajı ve prestiji, Türkiye Cumhuriyeti'nin imajı ve prestiji demektir. Mustafa Kemal bütün dünyada *Türk Mucizesi*'nin mimarı bir o kadar da güvencesi olarak kabul ediliyordu. Örneğin 1923 yılında *Wall Street Journal*'da yayınlanan bir makalede şöyle bir tespitte bulunulmuştu:

“Beş yıl önce birisi yenilmiş Türklerin birkaç sene içinde İstanbul'u yeniden kazanacağı, [savaş] tazminatını silecekleri ve savaş öncesi borçlarının neredeyse yarısını muhasebe defterlerinden silip atacakları ve kapitülasyonlardan kurtulacaklarına dair bir öngöründe bulunmaya kalksardı zır deli olarak görülürdü. Doğal olarak liderliği altında böyle olağanüstü bir geri dönüş sergilenen adam [Mustafa Kemal] bir ulusal kahraman olarak görülür.”

Yazar her ne kadar “*Türkler Mustafa Kemal'i Oliver Cromwell, Napoleon, Washington ve Lincoln bileşiminin bir kişide toplanmış hali olarak görüyorlar.*”⁷⁷ diye yazsa da bu yakıştırmaların aslında kendisinin Mustafa Kemal algısından kaynaklandığı açıktır. İşte

⁷⁴ “Memorandum respecting the foreign policy of His Majesty's Government in the United Kingdom, together with a list of commitments arising out of that policy or the foreign policy of other nations”, Haziran 1931, s. 5, TNA, CAB 24/225, s. 186.

⁷⁵ 22 Şubat 1928: TNA, FO 371/13085, s. 43; 23 Temmuz 1928: TNA, CAB 24/98.

⁷⁶ Falih Rıfki, *a.g.e.*, s. 100.

⁷⁷ *Wall Street Journal*, 23 Ekim 1923.

inanılmazı gerçekleştiren adam olan Mustafa Kemal kaçınılmaz olarak yeni Türkiye'nin en önemli sembolü olarak görülmeye başlanmıştı. Sovyet Komünist Partisi'nin resmi yayın organı *Pravda* daha da ileri giderek “Yirminci asrda bir Kemâl Paşanın yaşaması bir fevkal'adeliktir.” görüşünü dile getirmiş ve “Onun sayı, onun ruhu, bir ferdin bir millet yarattığı asırlara yarıyordu.”⁷⁸ sözleri ile övgüsüne devam etmişti.

‘Yeni’ Türkiye ile eşdeğer görülen Mustafa Kemal’e övgüler, dünyanın her yerinden geliyordu. Mustafa Kemal’in ilk Arapça biyografisini 1922’de Amin Muhammed Said ile beraber yazan⁷⁹ ve İngilizlerin bağımsızlığını kağıt üzerinde verdiği ama aslında İngilizlerin kontrolü altındaki Mısır’da çıkan ve “göreceli olarak İngiliz yanlısı”⁸⁰ etkili günlük gazete *al-Mukattam*’ın yazarı Karim Thabit ardı ardına yayınladığı makalelerde, Mustafa Kemal’in sadece ülkesinin kurtarıcısı değil, çok “mütevazı”, halkı ile çok iyi ilişkileri olan, lüksü değil sade bir yaşam tarzını benimseyen⁸¹ bir kişi olarak bir tarif etmişti. Thabit, onun “bu sadeliği millet[in] kendisine taptırmakta olduğunu” da eklemiştir.⁸² 1935 yılında Milliyetçi Çin’de yayınlanan Türkiye konulu bir kitapta da halkın Mustafa Kemal’e karşı olan sonsuz sevgi ve saygısına değinilmiş ve Türk halkının ona “âdeti taptığı” ifade edildikten sonra Mustafa Kemal için “Hakikaten büyük bir insandır, tarihte hiçbir zaman ölmeyecek, ebediyen yaşayacaktır.” denilmiştir.⁸³

Halk tarafından çok sevilen bu “büyük insan” ayrıca güçlü bir liderdi. Çin’de yayınlanan başka bir Mustafa Kemal biyografisinde, yazar, “*Tsen King*”, doğrudan onun ‘diktatör’ olarak nitelendirilmesine yanıt veriyordu:

“Bazıları Kemâl’in bir diktatör olduğunu söylerler. Belki, bazen bir diktatör gibi hareket ediyordu. Bunu inkâra hacet yoktur, fakat bu faşist diktatörlüğü ile hiç alakası olmayan bir diktatörlüktü. Faşist diktatörlerinin hayatı haricî işlerde tecavüzkar, dahilî işlerde müstebidanedir. Kemâl’in siyasî harekâtı ise tamamen başka idi. Onun diktatörlüğü sadece Türk halkının iyiliği ve Cümhuriyetin müstakbel emniyeti mes’elelerine inhisar ediyordu.”⁸⁴

4 Aralık 1931’de *Pravda* gazetesinde Mustafa Kemal’in bir “despot” olduğu iddia edilse de bunun aslında Türkiye gibi bir “Şarklı” ülke için gerekli olduğu ifade edilmişti: “Avrupa’da bir Kemâl tasavvur etmek kabil değildir, çünkü Kemâl bir despot’tur. Gayelerini istihâl etmek hususunda Kemâl’in tatbik ve tatbiyk ettiği bu despotizm’a yalnız şarklı tahammül

⁷⁸ 16 Ocak 1932: BCA, 030 10.1.2.22.1.

⁷⁹ Çevirisi ve orijinali için bkz. Emin Muhammed Said ve Kerim Halil Sabit, *Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Hayatı. Anadolu’da Türk Millî Mücadelesi*, çev. Zekeriya Kurşun, Doğan Kitap, İstanbul 2010.

⁸⁰ Gershoni-Jankowski, a.g.e., s. 57. *Al-Mukattam* gazetesinin Türkiye’ye girişi 1927 yılında Bakanlar Kurulu tarafından yasaklanmış ve bu yasak ancak 1932 yılında gazetenin “iki senedenberi mesleğini değiştirdiği[nin]” anlaşılması üzerine kaldırılmıştı. 27 Nisan 1932: BCA, 030 18 01 02.27.30.20.

⁸¹ 21 Ekim 1934: “Türkler Niçin Gaziyi Seviyorlar?”, *al-Mukattam*, çevirisi BCA, 030 10.84.554.3.

⁸² 19 Ekim 1934: “Gördüğüm Mustafa Kemal. Müşarünilehin Evvasafı ve Sadeliği”, *al-Mukattam*, çevirisi BCA, 030 10.84.554.3.

⁸³ Muhaddere N. Özerdim, “Türkiye Hakkında İki Çince Kitap”, *Belleten*, XX/80 (1956), s. 757.

⁸⁴ Tarihsiz: BCA, 490 01.206.819.4.

*edebilir. Mamefih bunun için Şarkta da, Kemâlin yeni Türkiyenin ibtidaunda gösterdiği gibi bir daha ve kudrete ihtiyaç vardır.*⁸⁵

Yukarıda belirtilen çerçeve içinde Mustafa Kemal'in 'güçlü lider' olarak nitelendirilmesi gerekli ve hatta olumlu bir temsil şekli idi. Ama Batı'da ve özellikle İngiltere'de bu 'güçlü lider' imajı, olumsuz diktatör imajına dönüştürülmüştü. Woods tarafından Mustafa Kemal üzerine yazılan bir yazıda,

"Bugün ve muhtemelen gelecek neredeyse tamamen Gazi'nin kişiliği, kapasitesi ve bilgeliğine bağlıdır. Mustafa Kemal Paşa göreceli olarak genç, ziyadesiyle güçlü, ve, doğru ya da yanlış, Büyük Millet Meclisi içindeki ve dışındaki bütün açık muhalefeti bastırma kararındadır. Demir yumrukle yönetime devam etmekte, hapis ve infaz politikası gütmekte ve kendi [iktidarını] kılıç ile sürdürmekte serbesttir. Alternatif olarak ılımlı bir yaklaşım benimseyebilir, kendi halkının daha vatansız kesimlerinin duygularını, resmi muhalefetin gerekliliğini kabul etmeden, kavrayabilir ve en azından bir demokrasi kırıntısı sunabilir. Birinci durumda, Doğu'nun çok dile düşen aşırı ve samimiyetsiz siyasetini ele geçirmek ve ülkesini daha liberal dünyanın onayı olmadan yönetmekle tatmin olmak zorundadır. İkinci durumda [ise] sadece kendi halkı nezdinde değil medeni dünyada itibarını artıracaktır."⁸⁶

Mustafa Kemal sadece bir diktatör değil, 1930 yılının sonunda *Evening Standard*'da yayımlanan ve İngiltere'de dönemin en önemli siyasi karikatüristlerinden sayılan David Low tarafından çizilen bir karikatürde Hitler ve Gandhi gibi isimlerle beraber dünya barışını tehdit eden bir aşırılıkçıydı.⁸⁷

Bütün bu diktatör nitelendirmeleri arasında Ankara ve Mustafa Kemal'in en sert tepkisini çeken kuşkusuz Yüzbaşı H. C. Armstrong'un 1932 yılında yayınladığı Mustafa Kemal biyografisi *Grey Wolf* (Bozkurt) idi. Armstrong, kitabında Mustafa Kemal'i "*mutlak diktatör*" olarak tanımlıyor ve onun kendisine muhalif olanları ve düşmanlarını ya astığını ya da sürgüne gönderdiğini iddia ediyordu. Yazar Türk halkını da "*uysal ve itaatkar*" olarak niteliyordu.⁸⁸ Armstrong'a göre, Türkiye'nin geleceği sadece kişisel zaafının esiri olan Mustafa Kemal'in "*güçlü ellerine*" kalmıştı. "*Eğer onlar başarısız olursa, zayıf düşerse, tiberse, yıkmak için güçlü olmasına rağmen [o eller] inşa edemeyebilirse o vakit Türkiye ölür.*"⁸⁹

Ankara da doğru bir tespitle, dışarıda Mustafa Kemal'e yapılan 'diktatör' yakıştırmasını sadece onun yönetim şekline veya kişiliğine yapılan bir yakıştırma olarak

⁸⁵ 16 Ocak 1932: BCA, 030 10.1.2.22.1.

⁸⁶ H. Charles Woods, "Ghazi Mustapha Kemal Pasha: His career, power and achievements", *Fortnightly*, (Kasım 1927), s. 647. Bundan sonra bu nitelendirme sürekli kullanılmıştır. Örneğin bkz. 18 Aralık 1933: BCA, 030 10.1.3.5, s. 3.

⁸⁷ *Evening Standard*, 30 Aralık 1930.

⁸⁸ H. C. Armstrong, *Grey Wolf Mustafa Kemal. An Intimate Study of a Dictator*, Arthur Baker Ltd., Londra, 1932, s. 283.

⁸⁹ Armstrong, *a.g.e.*, s. 334.

görmüyor, yukarıda açıkça ortaya konulan nedenden ötürü, bu yakıştırmanın yarattığı algının devletin ve rejimin varlığını sürdürdürebilmesine yönelik bir tehdit olarak algılıyordu. Mustafa Kemal'in bu süreçte yakınında bulunan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, onun özellikle *Grey Wolf*'a olan tepkisini şöyle izah ediyordu: Mustafa Kemal'e göre, *Grey Wolf* "İstiklâl hareketimizin ve İnkâplarımızın bütün başarılarının bir kişinin yani bir "fâninin" eseri olarak göstermekle bu millî hadiselerin ne kadar geçici olduğunu ve kendi ölümünden sonra Türk camiasının gene eski haline döneceğini ispat için yazılmıştı." Mustafa Kemal, Armstrong'un bu kanaatinin Batı'daki genel algı ile örtüştüğünü düşünüyor ve "Buna karşı uzun bir mücadeleye girişmemiz lâzımgeldiğini söylüyordu."⁹⁰ Nitekim bu kitap-taki iddialara yanıt olarak *Akşam* gazetesi sahibi ve başyazarı Necmettin (Sadak), Mustafa Kemal'in dikte ettirdiği notları kullanarak 7 Aralık 1932'te uzun bir makale kaleme almıştı.⁹¹ Daha sonra da hangi dilde olursa olsun *Grey Wolf*'un Türkiye'ye girişi bir Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanmıştı.⁹²

Grey Wolf'daki görüşler ve yorumlar sadece Armstrong'a ait olmayıp, İngiliz resmi kaynaklarının doğrudan yansımasıydı. Armstrong kitabının başında kendisine bilgi aktaran ama adlarını açıklayamadığı sayısız arkadaş ve tanıdığı yanında, İngiliz yerleşik nizamında önemli yeri olan *The Times*, The Royal Institute of International Affairs, The Oriental School of Languages, The Royal Central Asian Society gibi kurumlara teşekkür etmişti.⁹³ Teşekkür etmediği ama etmesi gereken bir kurum daha vardı ki o da İngiliz Dışişleri Bakanlığı idi. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden James Morgan Dışişleri Bakanlığı'ndan A.K. Helm'e yazdığı mektupta, Mustafa Kemal'in *Grey Wolf* hakkında "öfkeli" olduğu duyumunu aldığını belirtiyordu. Ona göre, başka ülke halklarının işlerine burnunu sokan ve onların devlet adalarını aşağılayan Armstrong ve benzer yazarlar aslında "kendi hoşlanmadıkları ve gururlarını aşağılayan şeyleri değiştirmekteki aciz ve çaresizliği" gösteriyorlardı. Bunun sonucu olarak da sadece İngiltere'ye karşı yabancıların sempatisini azaltıyorlardı. Morgan'ı esas düşündüren ise okumakta olduğu *Grey Wolf*'ta karşısına çıkan bazı gerçeklerdi: "Bizim yazışmalarımızdan kelimesi kelimesine aşırılmış gibi görünen pasajları bulduğum için şaşırđım. Bu çok ciddi bir konu olarak görünüyor. Bunun nasıl olduğunu merak ediyorum."⁹⁴

Morgan bu yazışmaların nasıl Armstrong'un eline geçtiğini merak ededursun, kitabı 1934 yılında okuyan ve "dikkate değer" bulan Winston Churchill, içerikten yola çıkarak sekreteri aracılığı ile Armstrong'un elçilikle bağlantısını araştırmıştı.⁹⁵ Anlaş-

⁹⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Türk Milleti ve Atatürk", *Belleten*, XX/80 (1956), s. 532.

⁹¹ Sadi Borak (der.), *Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı. "Bozkurt" Kitabındaki Yanlıklar ve Çarpıtmalar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, ss. 41-76.

⁹² 4 Aralık 1933: BCA, 0 30 18 01 02.41.85.15.

⁹³ Armstrong, *a.g.e.*, s. 7.

⁹⁴ 10 Aralık 1932: TNA, FO 371/16095, ss. 453-455, James Morgan, Ankara'dan A.K. Helm, Londra'ya.

⁹⁵ 29 Ekim 1934: CHAR, 2/209/24.

lan o ki en azından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan bazı kişiler Türkiye ve özellikle Mustafa Kemal ile ilgili resmi bilgi, yorum ve belgeleri basın ile paylaşmakta bir yarar görüyorlardı. Nitekim *Grey Wolf*'un konuşulduğu günlerde, Mustafa Kemal'in 29 Ekim 1932'de yapılan Cumhuriyet Balosu'nda Mısır Büyükelçisi'nin başındaki fesi çıkarttırması,⁹⁶ olaydan iki hafta sonra, 11 Kasım'da, İngiliz gazetesi *Daily Herald*'da yayınlanmış⁹⁷ ve Reuters Haber Ajansı tarafından haberleştirilerek abone-lerine geçilmişti. Böylece bu olay Mısır ve Türkiye arasında diplomatik bir krize yol açmıştı.⁹⁸ Mısır'daki hükümete muhalif güçler bile bu olayı bir ulusal onur meselesi olarak görmüş ve böylece muhalefet ve iktidar Türkiye'ye karşı dolaylı olarak birleşmişti.⁹⁹ Bu olayın ilk İngiliz basını tarafından dile getirilmiş olması, Ankara'nın bu krizden Londra basınına sorumlu tutmasına yol açmıştı.¹⁰⁰ *The Times* gazetesinin Bağdat muhabiri de bu olayı, Irak'da yaşanan başka bir ulusal başlık "aşağılama" olayı ile birlikte 9 Aralık 1932'de haberleştirmeyi ihmal etmeyerek aslında olayı Arap dünyasının geneline yayma yoluna girmişti.¹⁰¹

İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk, Ankara'nın İngiliz basınının Mısır ve Türkiye arasında soğukluk yaratmak amacıyla fes olayını haberleştirip gündemde tuttuğu görüşünü "çocukça saçmalık" diyerek geçiştirmeye çalışmıştı. İngiltere hatta bu süreçte Mısır ve Türkiye arasında tarafsız arabulucu rolüne de soyunmuştu.¹⁰² Ama bu olayın İngiliz basınında ele alınmış şekli, İngiliz basınında sürekli sıcak tutulan Mustafa Kemal'in fevri diktatör imajının pekiştirilmesine hizmet etmiş ve Türkiye'nin saygınlığına Mısır ve fesi ulusal bir sembol kabul eden diğer Arap ülkelerinde zarar vermişti. Clerk, balodan üç gün sonra, 2 Kasım 1932 tarihli yazısında bu olayı Londra'ya rapor etmiş ve olayın krize dönüşme ihtimalini şu sözlerle ifade etmişti: "Kral Fuad'ın tepkisi bilinene kadar, bu olay zorlukla kapanmış sayılabilir."¹⁰³ Nitekim Kral Fuad ve veliahtının Türkiye'ye yaklaşımlarının zaten pek de olumlu olmaması¹⁰⁴ olayın basında yer almasından sonra krize dönüşmesini kaçınılmaz kılıyordu. Bilal Şimşir, Türk Dışişleri Bakanlığı belgelerine dayanarak, Londra ve Kahire'deki bakanlık yetkililerinin İngiliz Hükümeti'nin bu krizde rolü olmadığına dair görüşlerini,

⁹⁶ 2 Kasım 1932: TNA, FO 371/16089, ss. 120-121; Akşin, *a.g.e.*, ss. 209-210; Bilal Şimşir, "Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinde Bir Sayfa (1932-1933)", *Belleken*, XLVIII/189-190 (1984), ss. 1-54.

⁹⁷ Bu haberin tıpkı basımı için bkz. Şimşir, *a.g.e.*, s. 49.

⁹⁸ 9 Aralık 1932: TNA, FO 371/16095, s. 450; 10 Aralık 1932: TNA, FO 371/16095, s. 455-456.

⁹⁹ Şimşir, *a.g.e.*, ss. 13-14.

¹⁰⁰ 10 Aralık 1932: TNA, FO 371/16095, s. 453-454, James Morgan, Ankara'dan A.K. Helm, Londra'ya.

¹⁰¹ TNA, FO 371/16095, s. 451.

¹⁰² 16 Aralık 1932: TNA, FO 371/16095, ss. 466-467, Sir George Clerk, Ankara'dan Dışişleri Bakanlığı, Londra'ya; 23 Aralık 1932: TNA, FO 371/16095, ss. 471-472, Sir Percy Loraine, Kahire'den Dışişleri Bakanlığı, Londra'ya; 28 Aralık 1932: TNA, FO 371/16095, ss. 475-476; 29 Aralık 1932: TNA, FO 371/16095, s. 478.

¹⁰³ 2 Kasım 1932: TNA, FO 371/16089, ss. 120-121.

¹⁰⁴ Akşin, *a.g.e.*, s. 209.

İngilizlerin krizin çıkması ve ağırlaşmasında rolü olduğunu düşünen Ankara'ya ilettiğini belirtir.¹⁰⁵ Fakat özellikle bu dönemde İngiltere'de dış politika konusunda yerleşik nizam içinde çok farklı görüşlerin olduğu göz önüne alındığında¹⁰⁶ ve *Grey Wolf*'da resmi belgelerin kullanıldığı düşünüldüğünde, fes olayı ile ilgili bilginin İngiliz Dışişleri kaynaklarından Londra basınına sızdırılma ihtimalinin hiç de düşük olmadığı açıktır.

İçinde İngiliz Elçiliği'nin gizli olması gereken resmi yazışmalarının özgürce kullanıldığı açıkça belli olan Armstrong'un Mustafa Kemal biyografisinin çıkması ve fes olayının *Daily Herald*'de yayınlanarak Mısır'da infiale yol açması sonucu Mısır ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kırılma noktasına gelmesini sadece bir rastlantı olarak görmek yerinde olmaz. Çünkü 1932 yılı Türkiye'nin sadece Cemiyet-i Akvam'a daveti ve katılması açısından önemli değildir. Bu dönemde Türkiye, Cemiyet'in yönetimi olan Konsey için de güçlü bir adaydı. Nitekim Cemiyet'e girmeden önce bile Türkiye Konsey'e seçilme talebini dile getiriyordu.¹⁰⁷ İngiliz yerleşik nizamının sesi olarak bilinen *The Times*'ın 1931 başında, büyük bir Avrupa devletinin Türkiye'yi desteklemesine rağmen onun Konsey'e seçilme şansının çok az olduğunu iddia etmesi manidardır.¹⁰⁸

1932'de İngiliz Başbakanı Ramsay Macdonald'a Paris'teki Ermeni temsilcisi sıfatıyla yazan M. Varandian, Türkiye'nin Cemiyet üyeliğine "*çekincesiz ve hatta olağanüstü taltifler*" ile kabul edilmesine tepki göstermişti.¹⁰⁹ Hindistan'ta yayınlanan 10 Mayıs 1932 tarihli *Bombay Chronicle*, artık teokratik bir devlet olmamasına rağmen Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliğinin Müslüman dünyanın temsilini arttıracığı ve böylece Doğu meselelerinin tartışılmasında İslam dünyasına "*büyük avantaj*" sağlayacağını iddia ediyordu.¹¹⁰ Türkiye'nin Cemiyet'e tam bir destekle katılmasının bile itibarını arttırdığı düşünüldüğünde, Konsey üyeliğinin Türkiye'nin uluslararası alanda elini daha da güçlendireceği ve saygınlığını arttıracığı muhakkaktı. Bunu, Cemiyet'in bütün bürokratik yapısını kontrol eden İngiltere'ye rağmen yapması Türkiye'nin gücünü daha da yükseltecekti.¹¹¹

Zaten İngiltere, Türkiye'nin Konsey'e seçilmesinin Türkiye'ye bir önem atfedeceği düşüncesine sıcak bakmazken kendi güdümündeki Avustralya'yı Konsey'e seç-

¹⁰⁵ Şimşir, *a.g.e.*, ss. 35-36.

¹⁰⁶ Correlli Barnett, "V. Covenants without swords", *The Collapse of British Power*, Faber and Faber, Londra 2011, ss. 237-577.

¹⁰⁷ 17 Şubat 1928: TNA, FO 371/13085, s. 67.

¹⁰⁸ "Turkey and the League", *The Times*, 17 Ocak 1931.

¹⁰⁹ 22 Eylül 1932: TNA, FO 371/16095, s. 363. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu ve benzer mektupların tamamen yanıtız bırakılarak yok sayılması kararını almıştır. Bkz. 4 Ekim 1932: TNA, FO 371/16095, ss. 365-366.

¹¹⁰ "Turkey to join League? Council seat desired", *Bombay Chronicle*, 10 Mayıs 1932.

¹¹¹ Akşin, *a.g.e.*, s. 171.

türmek için lobi çalışmalarında bulunuyordu.¹¹² Türkiye'nin Cemiyet'te etkin bir rol oynaması ve uluslararası profilini yükseltmesi, Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliğini Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmak isteyen İngiltere'nin hiç de işine gelmiyordu. Türkiye, Konsey'e dahil olması halinde Büyük Güçlerin kulaklarını tıkadıkları konuları Cemiyet'in ajandasına taşıyabilirdi. Nitekim 1934 yılında İstanbul'da düzenlenen ve 20 ülkeden 200 delegenin katıldığı 30. Uluslararası Parlamentolar Konferansı'nda Mısır delegasyonunun kapitülasyonların kaldırılması hakkında öne sürdüğü teze desteği Türkiye ve İran verirken bu teze sadece İngiliz değil Fransız ve İtalyan delegeleri de karşı çıkmıştı.¹¹³

Mustafa Kemal, kendisinin diktatör olarak nitelendirilmesinin arkasındaki gerçek nedenin aslında kendisi ile ilgili değil, 'Yeni' Türkiye'nin geleceği ile ilgili olduğu tespitinde yanılmamıştı. Rosita Forbes, 1934 yılında *The English Review*'de Mustafa Kemal için şunları yazmıştı: “*Halihazırda inşa edilmekte olan bir ulusu devam ettirebilecek yetenekte hiçbir halef bırakmadı. Fanatik Müslüman olan Anadolu köylüsü ve İstanbul'dan ithal edilen agnostik burjuva arasında yüzyılların uçurumu var. Kendi liderlerinin dehasının hayat verdiği cumhuriyeti büyütebilecek adamları yok etti. Kemal öldüğünde Türkiye yarım düzine siyasi hizibin insafına kalacak.*”¹¹⁴ Türkiye ile bilgisi dönemin Batı'da özellikle de İngiltere'de genel kabul gören bilgi ve kanaatleri ile sınırlı olan Forbes, 1926 yılında da *New York Times*'da yayınlanan makalesinde Mustafa Kemal'in Bolşevik değil ama “*komünist kuralları takip etmekte kararlı*” bir lider olduğunu belirtirken onun baskıcı politikası karşısında Halide Edip'i şiddetle övmüştü.¹¹⁵

Forbes'ın dillendirdiği senaryo öyle baskın hale gelmişti ki, Mustafa Kemal'in çok olumlu bir portresini çizdiği biyografisinde Serdar İkbâl Ali Şah dahi Mustafa Kemal sonrası Türkiye'si için kaygılanıyordu. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra onun halefinin kim olacağını sorgulayan Serdar İkbâl Ali Şah, Mustafa Kemal sonrası Türkiye'nin onun açtığı yoldan mı yürüyeceğini yoksa tembelce Birinci Dünya Savaşı sonundaki zayıf ve iradesiz durumuna mı döneceğini merak ediyordu.¹¹⁶

Mustafa Kemal sonrası Türkiye'nin geleceği hakkındaki “*karamsar*” görüşler, 1920'lerde İngiltere'nin Türkiye'deki temsilcileri tarafından Londra'ya ulaştırılıyordu.¹¹⁷

¹¹² 25 Eylül 1933: League of Nations Archives, Cenevre, İsviçre, SLP-1933-Sep-25-VD. Türkiye 1934 yılında Konsey üyesi olarak seçilmiştir. Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a girme süreci ile ilgili bkz. Yücel Güçlü, “Entrance into the League of Nations”, *Middle Eastern Studies*, XXXIX/1 (2003), ss. 189-206.

¹¹³ 4 Ekim 1934: TNA, FO 371/17969, s. 69.

¹¹⁴ Rosita Forbes, “The death of democracy – six dictators and President Roosevelt. Personal Impressions of Hitler, Dollfuss, Kemal, Mussolini, the Shah of Persia, Alexander of Yugo-Slavia and Roosevelt”, *The English Review* (Ağustos 1934), s. 150.

¹¹⁵ Rosita Forbes, “Two women contend for a new 'Eden' in the east. Gertrude Bell is the feminine power in Iraq, while Halida Hanoum Edib's ideas hold sway in Turkey”, *New York Times*, 7 Şubat 1926.

¹¹⁶ İkbâl Ali Şah, *Kamal: Maker of Modern Turkey*, Herbert Joseph, Londra 1934, s. 71.

¹¹⁷ 20 Haziran 1927: TNA, FO 371/12320, s. 88b. Özellikle bkz. 9 Haziran 1927: TNA, FO 371/12320, s. 91.

Ama esasen Mustafa Kemal sonrası Türkiye senaryosu İngilizlerin sadece temennilerinin üzerine kurulmuş değildi. Arkasında böyle bir senaryoya destek olacak somut veriler vardı. İngiliz yetkilileri Mustafa Kemal'in ortadan kalkmasının Türkiye'de köklü değişikliklere neden olabileceğine dair bilgiye sahipti. Örneğin 24 Mart 1928 tarihli bir istihbarat raporunda belirtildiğine göre o tarihte sabık Halife Abdülmecit'in "güvenilir danışmanı" olan Mehmet Reşit Mısır'a gelmişti. Kendisi daha önce Sultan Reşat'ın mabeyncisi ve Hidiv Abbas Hilmi'nin İstanbul'daki resmi temsilcisi olarak görev yapmıştı. Mısır'a gelişinin görünürdeki nedeni de sabık Hidiv'in resmi temsilcisi olarak görev yapmış olmasından dolayı Mısır Hükümeti'nden kendisine emekli maaşı bağlanmasını istemektir. Ama Mehmet Reşit'in İngilizlere bilgi veren bir kişiye aktardığına göre asıl niyeti, "Suriye'deki Kürt ve Çerkez liderlerle, şimdiki diktatör Mustafa Kemal'in -doğal ya da diğer türlü- ölümü üzerine Türkiye'de iktidarın dizginlerini ele geçirecek kadar güçlü bir örgütün kurulmasını tartışmaktır."¹¹⁸ Yeterince güç kazanan örgüt, Mustafa Kemal'i suikast yolu ile ortadan kaldıracak ve yaratılan kargaşa ortamından yararlanarak sabık hanedanı yeniden işbaşına getirecekti.¹¹⁹ Bu istihbarattan bir yıl önce dolaşan bir dedikodu da Türkiye'nin geleceği konusunda İngiliz Büyükelçiliği'ni harekete geçirmişti. Buna göre Mustafa Kemal bir Alman doktor tarafından muayene edilmiş ve "umutsuz" bir hastalığa yakalandığı ortaya çıkmıştı. Bu teşhis, Dışişleri Bakanlığı'ndan Oliphant'a Mustafa Kemal'in geçmiş yaşamı düşünüldüğünde şaşırtıcı gelmemişti.¹²⁰ Clerk, bu dedikoduyu, dolaylı olarak bir Alman kaynağa doğrulatsa da Mustafa Kemal'in sonunun ne zaman geleceğini kestiremiyordu, ama Kazım Karabekir adının Mustafa Kemal sonrası Türkiye'nin lideri olarak kulislerde dolaştığını da Londra'ya iletmekten geri durmuyordu.¹²¹ Bu dedikodular 1928 yılı başı itibarı ile hala dinmemiş olsa gerek ki, Mustafa Kemal, Tevfik Rüşdü'nün verdiği bir baloda, Clerk'in de hazır bulunduğu bir sohbet esnasında, eğer yarın ölecek olsa yerini dolduracak bin adamın bulunduğunu söylemişti. Sonra Fransız askeri ataşesi Albay Sarrou'ya dönerek, yalancı Fransız gazetelerinin iddia ettiği gibi yarın ölmeye niyetinin olmadığını ifade etmişti. Sarrou'dan hemen telgrafla şu sözleri Fransa'ya bildirmesini istemişti: "Ölmedim, ölmüyorum ve ölmeyeceğim."¹²²

1930'ların ortalarına doğru cumhuriyet rejimi konumunu sağlamlaştırmış ve hükümet de uluslararası alandaki görünürlük ve etkinliğini artırmıştı. Buna rağmen Türkiye'deki yeni rejime ve Mustafa Kemal'e karşı muhalif faaliyetler devam ediyor

¹¹⁸ 24 Mart 1928: TNA, AIR 23/407, s. 94A.

¹¹⁹ 24 Mart 1928: TNA, AIR 23/407, s. 94B.

¹²⁰ 20 Haziran 1927: TNA, FO 371/12320, s. 98.

¹²¹ 15 Haziran 1927: TNA, FO 371/12320, s. 100. Daha sonra iki Alman doktorun Mustafa Kemal'i muayene ettiğini doğrulayan Alman Büyükelçiliği, bu doktorların Mustafa Kemal'de fiziksel hiçbir sorun olmadığına dair raporunu İngiliz Büyükelçiliği'ne el altından ulaştırmıştı. 4 Temmuz 1927: TNA, FO 371/12320, s. 105.

¹²² 27 Şubat 1928: TNA, FO 371/13085, s. 34.

ve bunlara dair bilgiler de sürekli İngiltere'ye akıyordu.¹²³ İngiltere sadece dolaylı değil doğrudan da Mustafa Kemal ve rejim karşıtı muhalefetin faaliyetleri hakkında bilgi sahibiydi, çünkü muhalifler sürekli Türkiye'ye karşı dostça davranmadığını bildikleri İngiltere'nin desteğini arıyorlardı. Ayrıca, İngilizler ve onların müttefikleri ile işbirliği yapıkları için ülkeden çıkarılanların haklarının aranmasında başvurulacak önemli merci olarak İngiltere en başta yerini alıyordu.¹²⁴ Hatta Türkiye'den toprak talepleri olan Ermeniler de İngiltere'de toplantılar düzenleyebiliyordu.¹²⁵

Kemalist rejimin ülkede konumunu sağlamlaştırması, 'Yeni' Türkiye'nin uluslararası alanda önemli bir aktör haline gelmesi ve İngiltere ve Türkiye arasında en azından görünürde iyi ilişkilerin kurulmuş olması İngiltere'nin Türkiye'yi açıkça karşısına almak istememesine neden olmuştu. Zaten bu dönemde artık bir İngiliz Dışişleri yetkilisinin resmi bir yazışmaya düştüğü nottan açıkça anlaşıldığı gibi İngiltere 'Yeni' Türkiye gerçeğini kabul etmek zorunda kalmıştı. İsmet İnönü siyasi arenada olduğu ve Fevzi Çakmak da orduyu kontrol ettiği müddetçe Atatürk sonrası Türkiye'de Osmanlı hanedanının tekrar işbaşına gelme şansı yoktu.¹²⁶ O yüzden İngiltere kendisine ulaşan istihbaratı gerektiği kadarı ile Türk yetkililere ileterek iyi niyetini açık etme gayretine girmişti. Örneğin, 1937 yılında sabık hanedan mensuplarından bazı isimlerin Mustafa Kemal'e karşı faaliyetlerinin devam ettiğine dair bilgiyi Türk yetkililere bildirmişti.¹²⁷

Mustafa Kemal, kendisine yapılan 'diktatör' yakıştırmasına karşı olan şiddetli tepkisini işte bu arka planı da göze alarak İngilizlere duyurmuştu. Örneğin 1933 yılında *Manchester Guardian*'da yayınlanan bir makalede, "Mustafa Kemal diktatör olarak adlandırılmaktan hoşlanmıyor." deniliyordu.¹²⁸ Mustafa Kemal'in bu konudaki hassasiyeti 1935 yılında yayınlanan başka bir makalede de tekrarlanıyordu.¹²⁹ Fakat Mustafa Kemal'in tepkisi bu nitelendirmenin kullanılmasının önüne geçememişti. Bundan dolayı uluslararası alanda cumhuriyetin tek adam devleti olarak sunulmasının önüne geçilebilmek için faaliyetlerde bulunuluyordu. Özellikle yabancı basının ve yabancıların ülkedeki diğer siyasi isimlerle görüşmesi ve röportaj yapması sağlanırken Mustafa Kemal'e doğrudan ulaşılması sınırlandırılmıştı. Yayınlandığı 1932 yılının Ağustos ayında iki ve Eylül ayında da bir baskı yapan kitabında Ankara ziyaretine kısaca değinen Francis Yeats-Brown, Mustafa Kemal ile ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştu: "[Türk ulusunun] birçok liderleri ile konuştum ama Çankaya'daki küçük evinde somurtkan ve

¹²³ 25 Kasım 1937: TNA, FO 371/20864, ss. 25-28.

¹²⁴ 7 Temmuz 1932: TNA, FO 371/16095, ss. 387-394.

¹²⁵ 2 Kasım 1937: TNA, FO 371/20864, s. 36.

¹²⁶ 17 Eylül 1937: TNA, FO 371/20864, s. 284.

¹²⁷ 17 Eylül 1937: TNA, FO 371/20864, s. 284. Ayrıca benzer bir faaliyet bilgisi için bkz. 25 Kasım 1937: TNA, FO 371/20864, s. 25.

¹²⁸ "The Turkish Republic", *The Manchester Guardian*, 30 Ekim 1933.

¹²⁹ Edith Picton-Turbervill, "The New Turkey's dictator", *The Saturday Review*, 29 Haziran 1935, s. 811.

ulaşılamaz bir şekilde kalan ve bir zamanlar Yıldız Kõřkũ'ndeki Kızıl Sultan'ın etrafında dolandığı gibi birçok efsaneler birikmeye başlayan Gazi'nin kendisi ile konuşamadım."¹³⁰

İstanbul'un işgali sırasında bu kentte bulunan ve kitabının büyük bir kısmını bu dönemdeki anılarına ayıran Brown-Yeats'i sinirlendiren bu durum, 1935 yılında Mustafa Kemal ile görüşme şansına sahip olan Edith Picton-Tubervill tarafından doğrulanıyordu: "[Mustafa Kemal] çok az yabancı ile görüşüyordu. Doğrusu hiç kimsenin onunla mülakat yapması kolay değildir."¹³¹ Mustafa Kemal hakkında daha önce olumlu yazılar kale almış olan Yunanlı gazeteci Sofia Spanuidi, *Grey Wolf*'un yankılarının sürdüğü dönemde Mustafa Kemal'den kolayca görüşme randevusu alabilirken aynı dönemde İstanbul'da bulunan bir İngiliz, bir Amerikalı ve bir Fransız yazarın Mustafa Kemal ile görüşme talepleri kabul edilmemişti.¹³² Karim Thabit, Mustafa Kemal'in yabancı basına karşı olan bu mesafesini, onun 1929 yılında Alman gazeteci-yazar Emil Ludwig'e verdiği mülakatların yazarca çarpıtılmasına ve yine Mustafa Kemal'in yabancı basın mensuplarına verdiği toplu mülakatların dahi farklı farklı yansıtılmasına tepki olduğunu yazmıştı.¹³³ Mustafa Kemal'in Ludwig'e bu kızgınlığının kaynağı onun Mustafa Kemal'i yazısında 'diktatör' olarak tanımlamasıydı. Çünkü Mustafa Kemal'e göre böyle bir tanımlama cumhuriyetin kişisel çıkar üzerine kurulmuş bir "İstibdat müessesesi" olarak görülmesine neden oluyordu. Ama onun arzusu "Memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir."¹³⁴

Yabancı basının Mustafa Kemal ile görüşmesinin sınırlandırılması yabancı basın mensuplarını ülkedeki diğer siyasetçi ve bürokratlarla görüşmeye yönlendirmişti. Böylece Mustafa Kemal sonrası Türkiye'nin lidersiz kalmayacağı ve Türkiye'nin tek bir adam değil yetkin kadrolar tarafından yönetildiği mesajı dış dünyaya verilmiş oluyordu. Örneğin, 1930 yılında ABD'den Ankara'ya gelen havacılık komisyonunun başkanı, Mustafa Kemal tarafından değil ama içlerinde dönemin başbakanı İsmet İnönü ve genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'ın da bulunduğu önemli isimler tarafından kabul edilmişti. Bu kişi 1936 yılında New York'ta yayınlanan *Asia* dergisindeki makalesinde 1930 yılında tanışma imkanı bulduğu Mustafa Kemal'in çalışma arkadaşlarını detaylı bir şekilde tanıttıktan sonra Atatürk sonrasında 'Yeni' Türkiye'yi yönetecek liderlerin var olduğunu ortaya koyuyordu.¹³⁵

¹³⁰ Yeats-Brown, *a.g.e.*, s. 286.

¹³¹ Picton-Tubervill, *a.g.e.*, s. 811.

¹³² Borak, *a.g.e.*, s. 78.

¹³³ 19 Ekim 1934: "Gördüğüm Mustafa Kemal. Müşarünilehin Evvasafı ve Sadeliği", *al Mukattam*, çevirisi BCA, 030 10.84.554.3. Emil Ludwig'in yaptığı söyleşi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Emil Ludwig ile Görüşmesi (30 Kasım 1929)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, 96-97-98 (2005), ss. 4-9.

¹³⁴ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (der.), *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye. Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 104.

¹³⁵ Eylül 1936: "Hommes autour du Gazi", *Asia*, Fransızca çevirisi BCA, 030 10.1.3.14.

İngiltere'nin sürekli işlediği konu sadece tek adam tarafından yönetilen Türkiye'nin siyasi geleceğinin belirsiz olması değildi. Türkiye'nin yabancı sermayeye bakış açısı da İngiltere açısından kabul edilemezdi. Türkiye'nin ekonomik alanda zayıflığının görüldüğü yerlerde, Türkiye'nin uluslararası alanda sadece siyasi prestiji değil ekonomik anlamda güvenilirliği de sorgulanıyordu. Böylece üzerinde baskı kurularak Türkiye, yabancı sermayeye karşı temkinli ve İngiliz sermayesine karşı kuşkulu tutumunu değiştirmeye zorlanıyordu. İngiliz iş dünyasının bir kısmı Kurtuluş Savaşı'nın artık Ankara'nın lehine sonuçlanacağını anladığında Lloyd George Hükümeti'nden bağımsız olarak Ankara ile temasa geçerek savaş sonrası süreçte Türkiye'de ekonomik varlıklarını sürdürmeyi istemişler fakat Ankara Hükümeti en başından itibaren İngiliz sermayesine sıcak bakmamıştı.¹³⁶ Aslında İngiliz sermayesine karşı bu tavır aynı keskinlikte diğer ülkelerin sermayelerine gösterilmese de sonuçta Osmanlı'nın deneyiminden ders çıkaran Ankara Hükümeti, Batı sermayesine temkinli yaklaşıyordu. Ama Batı açısından Türkiye'nin kendi sermayesi ile kalkınmaya çalışması hem pratik değildi hem de Batılı yabancı sermayenin çıkarlarına tam anlamıyla ters düşüyordu. 1927 yılında İngiltere'de yayınlanan *Fortnightly* dergisinden Dudley Heathcote, Ankara'nın bu stratejisinin, ekonomik anlamda kendine yeterlilik için önemli olmasına rağmen "başarısız" olduğunu iddia ediyordu.¹³⁷ Bundan üç yıl sonra, 1930'da, diğer bir muhafazakar dergi olan *Spectator*'da yer alan bir makalede Türkiye'nin yabancı sermayeye temkinli yaklaşımı eleştirilmiş ve hatta alaylı bir şekilde Türkiye boş bir gurur sahibi olmakla suçlanmıştı: "Bugün Türkiye için gerçek tehlike, gururlanacak yeterince bir şeyi olmadan, [oluşan] gururudur."¹³⁸

Lozan Antlaşması hükümlerine göre Türkiye Osmanlı'dan kalan borçlarının ilk taksitini Haziran 1928'de ödeyecekti. İngiltere ülkenin öz kaynaklarının bunu karşılamak için yeterli olacağı konusunda şüphe ediyor¹³⁹ ve Türkiye'nin ekonomik performansını da çok yakından takip ediyordu.¹⁴⁰ Bu durum ekonomik anlamda Türkiye'nin elini zorlayacak ve İngiltere'ye göre Türkiye ekonomi politikasını değiştirmek zorunda kalacaktı. Bunun sonucu olarak Ankara uluslararası sermayenin ve özelde de İngiliz sermayesinin isteklerine daha sıcak bakmaya başlayacaktı. Bir İngiliz raporuna göre "Bugünkü rejimin en büyük düşmanı... siyasiden çok ekonomik[ti]."¹⁴¹ Hatta 1927 yılında Hazine'den Dışişleri Bakanlığı'na giden bir yazıda, İngiliz finans çevrelerinin Türkiye'ye verecekleri bir kredinin sırf finansal bir işlem olmayacağı, muhtemelen Türk hükümetinin demiryolları ve diğer alanlarda vereceği imtiyazlara bağlı olacağı öngörülmüyordu. Böylece Türk hükümeti İngiliz sermayesini ülkesine getirmek için

¹³⁶ Fleet, *a.g.e.*, ss. 35-38.

¹³⁷ "Mustapha Kemal and New Turkey", *Fortnightly* (Ocak 1927), ss. 83-84.

¹³⁸ Sizin Türkiye'deki Muhabiriniz, "A Letter from Turkey to the Editor of the Spectator", *The Spectator*, 11 Ocak 1930, s. 50.

¹³⁹ 8 Ağustos 1927: TNA, FO 371/12320, s. 49; 25 Temmuz 1927: TNA, FO 371/12320, s. 43.

¹⁴⁰ Örneğin bkz. 18 Temmuz 1927: TNA, FO 371/12320, s. 27.

¹⁴¹ 21 Mart 1927: TNA, FO 371/12320, s. 83, Mr. Hoare'den Sir Austen Chamberlain'e.

“önemli teşvikler” sağlayacaktı.¹⁴² 1927 yılında gözlemlenen bu ekonomik tablo, 1928-1929 yıllarında yaşanan kuraklıkla daha da ağırlaşmış ve bunun üzerine 1929 yılı sonbaharında bütün dünyayı vuran ekonomik buhran, tarım ülkesi Türkiye’yi derinden sarsmıştı.

Türkiye bütün bu ekonomik zorluklarla boğuşurken, Lozan Antlaşması’ndaki geçici gümrük vergisi sınırlandırmalarının sona ermesinden dolayı diğer devletler ile olduğu gibi İngiltere ile de ikili bir ticaret anlaşmasının müzakerelerine girişmişti. Fransa’nın da yakından takip ettiği bu müzakerelerde İngiltere, Türkiye’nin taleplerine sıcak bakmıyor ve kendi istediği şekilde pazarlığı zorlamaya çalışıyordu. Hatta bu konuda Fransa’ya güvence bile vermişti.¹⁴³ İngiltere sadece diplomasi koridorlarında ya da uluslararası finans çevrelerinin yöneticileri üzerinden değil,¹⁴⁴ basın yolu ile de Türkiye’nin ekonomik durumu konusunda baskı yapmaktan çekinmiyordu. Sürekli Türkiye’nin takip ettiği ekonomik modelin geçersizliğini farklı kanallar aracılığı ile hem dünyaya hem de Türkiye’ye iletliyordu. Öyle ki bu dönemde Türkiye’yi ziyaret eden ve 1931 yılında bu ziyareti ile ilgili notlarının da yer aldığı *Conflict Angora to Afghanistan* adlı kitabını yayımlayan Rosita Forbes, Ankara’nın ekonomi politikası hakkında şunları kaydediyordu: “Türkiye’de, finansal bir kriz vardı, düşünceme göre var ve belki her zaman olacak. Militer bir hükümet pratik tedbirlerden çok hamasi tedbirlerle duruma başa çıkmaya yelteniyor, çünkü bütün yabancı paraların alınmasını yasaklayan kanunla geçici olarak ticarete son verdi...”¹⁴⁵

Yukarıdaki görüş, Forbes’a “ilginç ve yararlı bilgi” sağlayan kişiler arasında yer alan İngiliz elçisi Sir George Clerk’in¹⁴⁶ kendi görüşlerinden hiç de uzak değildi: “Ülkenin istikrarının muhtemelen tehdit edileceği alan ekonomik alandır ve maalesef Türklerin öğrenmekte en az istidat gösterdikleri alan da orasıdır.”¹⁴⁷ Yine 1927’de, İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından çok beğenilen ve birçok kuruma dağıtılması istenen raporunda, Ankara’daki konsolos vekili Geoffrey Knox daha da ileri gitmiş ve ekonomik gidişatın kötülüğünü Türk’ün genel karakterine bağlamıştı: “Türk geleneksel olarak bir asker, ilkel bir tarımcı veya bir çobandır: Akli melekeleri hiçbir alanda yüksek değildir, fakat özellikle ticaret ve finans [alanında] tecrübesizliği ve doğal beceriksizliği en çok ortaya çıkar.”¹⁴⁸ Clerk ve Knox’a ait bu görüşler İngiliz devlet belgeleri arasında saklı kalsa da İngiliz basınında yer alan benzer yorumların Türk otoritelerinin gözünden kaçması mümkün değildi. Türklerin ekonomik basiretsizliği hakkındaki kanaatin sıkça tekrarlanmasındaki

¹⁴² 6 Ağustos 1927: TNA, FO 371/12320, s. 51.

¹⁴³ 10 Aralık 1929: ADN, 36 PO/1/79.

¹⁴⁴ Örneğin bkz. 9 Temmuz 1927: TNA, FO 371/12320, ss. 25-26; 30 Temmuz 1927: TNA, FO 371/12320, s. 45.

¹⁴⁵ Rosita Forbes, *Conflict Angora to Afghanistan*, Cassell and Company, Limited, Londra, Toronto, Melbourne ve Sydney 1931, s. 4.

¹⁴⁶ Forbes, *a.g.e.*, 1931, s. vi.

¹⁴⁷ 9 Haziran 1927: TNA, FO 371/12320, s. 96.

¹⁴⁸ 20 Temmuz 1927: TNA, FO 371/12320, s. 92b.

amaç, Türkiye'yi o dönemde izlemekte olduğu ekonomik politikaları değiştirmeye yöneltmek için baskı yaratmaktı.

Bütün bu baskı ortamında Türkiye'de yeni bir siyasi parti kurulması, Batı basını ve ona bağımlı Doğu basınında coşkuyla karşılanmıştı. Yönetimdeki Cumhuriyet Halk Fırkası'na rakip olacak olan Ali Fethi (Okyar) liderliğindeki bu partinin bu şekil karşılanması Türkiye'ye çok partili parlamenter düzenin gelecek olmasından değil, Ali Fethi'nin yeni partisinin ekonomik liberalizmi benimseyeceğini açıklamasından kaynaklanıyordu. Batı açısından ekonomik liberalizm, batı sermayesine daha ılımlı bir yaklaşım anlamına geliyordu. O dönem Batı basınında, özelde de İngiliz basınında Başbakan İsmet'in ekonomik politikalarını başarısızlıkla ve kendini de aşırı milliyetçilikle suçlayan analizler yapıyordu. Ali Fethi, İsmet karşısında liberal ve demokrat bir kişilik olarak tanıtılıyor ve onun ekonomik anlamda ülkesini ileriye götüreceği iddia ediliyordu.¹⁴⁹ İngiltere'nin etkili ekonomi dergisi *The Economist*, Türkiye'nin sorununu kendince teşhis ettikten sonra, Ali Fethi'den beklenilene açıkça ortaya koymuştu:

“Bugünkü rejim Türkiye'yi çok dar bir temel üzerinde yeniden inşa etmeyi denemektedir. Evvelce ticaret ve endüstrinin belkemiği olan Yunan ve Ermeni azınlıkları ülkenin dışına atular. Yabancı sermayeyi borç almayı veya Türkiye'yi [dışarıya] açmak için -yabancı yatırımların üzerinde düşünmesi için fazlasıyla ağır koşulların dışında- yabancılara imtiyazlar vermeyi reddettiler. Ve kişisel nedenlerden dolayı, 1919 mütarekesinden sonra ülkenin yok olmakla yüz yüze geldiğinde Türkiye'yi kurtaran yurtsever hareket içindeki en becerikli ve en hamiyetli kendi arkadaşlarından bazılarını idam ettiler veya sürgüne yolladılar. Fethi Bey ölüyü ayaklandıramaz; fakat sürgündeki Türkleri geri çağırabilir ve ülkenin gelişmesinde yabancı sermayenin işbirliğini temin edebilir.”¹⁵⁰

Farklı bir ekonomik ajandaya sahip olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sadece Batı'da değil, Mısır'da bile memnuniyetle karşılanmıştı.¹⁵¹ Geleneksel olarak “*aleyhimizde şiddetli makaleler*”¹⁵² yazan Mısır'daki *al-Siyasa*¹⁵³ gazetesi tarafından bu hoşnutluğun nedeni şuydu: “*Türklerce şu hakikat iyi anlaşılmıştır ki iktisadi vaziyetin*

¹⁴⁹ Örneğin bkz. Bizim Kendi Muhabirimizden, “Political changes in Turkey. Second party to be formed”, *The Times*, 9 Ağustos 1930; Editöryal, “A new Turkish party”, *The Times*, 15 Ağustos 1930; “The future government in Turkey”, *The Economist*, 16 Ağustos 1930, s. 313; Walter J. Collins, “The situation in Turkey”, *Contemporary Review*, 138 (Temmuz-Aralık 1930), ss. 452-458.

¹⁵⁰ “The future government in Turkey”, *The Economist*, 16 Ağustos 1930, s. 313.

¹⁵¹ İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2005, s. 271.

¹⁵² 16 Haziran 1930 (makalenin tarihi): BCA, 030 10.166.153.13.2. *Al-Siyasa* gazetesi Liberal Anayasalcı Parti'nin yayın organı idi ve “*ilerlemeci*” olarak tanınıyordu. Richard Hattamer, “Atatürk and the reforms in Turkey as reflected in the Egyptian press”, *Journal of Islamic Studies*, XI/1 (1999), s. 42.

¹⁵³ 9 Ekim 1930: BCA, 030 10. 266.795.26.

inkışaşı için, her halde harici bir yardıma muhtaçtırlar, içinde çırpındıkları mali buhranın izalesine bir çare bulmadıkları takdirde geçen on sene zarfında kazandıklarını da kaybedeceklerdir."¹⁵⁴

Türkiye bütün bu baskılara karşın temel ekonomi politikasından taviz vermiyordu. İçinde bulunduğu bütün ekonomik zorluklara rağmen 1930'da İngiltere ile imzaladığı ticaret anlaşmasında kendi çıkarlarını korumayı başarmıştı. Öyle ki Fransız büyükelçisinin yaptığı değerlendirmeye göre bu anlaşma İngilizlerin değil Türklerin arzusunu yansıtmakta idi.¹⁵⁵ Hatta bundan beş yıl sonra 1930 anlaşmasını tekrar gözden geçiren Türkiye, kendi çıkarlarına daha uygun bir anlaşma elde etmeyi başarmıştı.¹⁵⁶ Sonuçta bu anlaşmalar Türkiye'nin aleyhine olan iki ülke arasındaki ticari dengesizliği tamamen gideremese de¹⁵⁷ bunlar ile getirilen sınırlandırmalar İngiltere'nin arzu ettiği serbest ticaret anlayışının çok uzağındaydı.¹⁵⁸ Türkiye ayrıca büyük-küçük birçok devletle ekonomik işbirliği arayışına girişmişti. 1927 yılında Sovyetler Birliği ile imzaladığı ticaret anlaşması, yakınlaştığı İtalya'yı Türkiye'ye karşı bir pazarlık aracı olarak kullanmayı arzulayan İngiltere'yi memnun etmemişti.¹⁵⁹

Mustafa Kemal ülkesinin ekonomik hedeflerini, gelişmiş ülkelerin diktesine göre değil ülkesinin gelmek istediğı konuma göre koyuyor ve bunu da açıkça ifade etmekte bir sakınca görmüyordu. Öyle ki Ankara'nın ekonomi politikalarının eleştirildiğı bir dönemde Türkiye'ye gelen Amerikan Genelkurmay Başkanı General Douglas MacArthur, dünya ekonomik buhranından dolayı ABD'de 10 milyon işsiz olduğunu söylemiş ve ardından "*Türkiyede buhran yok denecek kadar hafif olduğundan bahs ve bunun sebebini memleketin bilhassa ziraat memleketi olmasından görmüştür.*" Mustafa Kemal bu görüşe yanıt olarak, "*Türkiyenin buhrandan daha ziyade hissedar olmak bahasına bile inkışaş etmiş bir sanayie malik olmaya kani olacağını*"¹⁶⁰ söyleyerek Türkiye'nin bu uğurda her türlü riski almaya hazır olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Türkiye'nin kendi öz kaynakları ile gelişmeye çalışması Karim Thabit tarafından çok takdir edilmişti. Karim Thabit ziyareti sırasında İsmet İnönü'ye yapılan

¹⁵⁴ 16 Haziran 1930 (makalenin tarihi): BCA, 030 10.166.153.13.2.

¹⁵⁵ 11 Mart 1930: ADN, 36 PO/1/79, Büyükelçi de Chambrun, İstanbul'dan Dışişleri Bakanı Briand, Paris'e.

¹⁵⁶ "Türkiye-Büyük Britanya Ticaret ve Seyrisefain Muahednamesi", *Düstur*, 3. Tertip, II. Cilt (14 Teşrinisani 1929-15 Teşrinievvel 1930), Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1930, ss. 1514-1566; "Türkiye Hükümeti ile Müttehid Kırallık Hükümeti Arasında Ticaret ve Tedyata Mütedair Anlaşma", *Düstur*, 3. Tertip (Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935), Başvekalet Matbaası, Ankara 1935, ss. 1520-1548.

¹⁵⁷ William Hale, "VIII Anglo-Turkish trade since 1923: experiences and problems", *Four Centuries of Turco-British Relations*, der. Hale ve Bağış, ss. 108-109.

¹⁵⁸ Bu dönemde uygulanan dış ekonomik politikaların başarısına dair, bkz. Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, ss. 45-61; dış ticaret dengesini gösterir tablo için bkz. *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵⁹ 21 Mart 1927: TNA, FO 371/12320, s. 83.

¹⁶⁰ 29 Eylül 1932: BCA, 030 10.1.3.1.

“eserler ve muhtelif müesseseler[i]” görmek için birkaç gün daha Ankara’da kalacağını açıklamıştı. Başbakan Ankara’da çok fazla eser bulamayacağını Thabit’e belirtmiş, bunun üzerine Thabit, başbakanı memnun eden şu sözleri söylemişti: “İlk şey inşaata verdiğiniz ehemmiyet ve gösterdiğiniz rağbet ve bütün eserlerinizi Avrupa’ya muhtaç olmadan kendi vasıtalarımızla yapmaktaki azminiz.”¹⁶¹

Türkiye’ye yönelik bu sistematik ve sinsî kampanyaya karşı doğrudan karşı propaganda çalışmaları yapmak ve Türkiye’nin imajını yükseltmek için basını kullanmak yeterli değildi. Çünkü uluslararası ortam kontrollü bir alan değildi; her zaman prestij konusunda yapılan çalışmaların karşısına dikilecek daha etkili güçler ortaya çıkabilirdi. Esas olan bu saygınlığın doğal olarak kazanılması ve sürekliliğinin sağlanması idi. Değişen ulusal ve uluslararası koşullara göre esneklik gösterebilen ülkenin prestij algısı, Türkiye’nin uluslararası görüntüsü için temel teşkil ediyordu. Örneğin, İngiltere’nin en önemli sömürgesi Hindistan’da, halifeliğin kaldırılmasından sonra “İslam toplumunun kahramanı” Mustafa Kemal, muhafazakar Hint Müslümanları için halifelik meselesi yüzünden, Dr. Ansari’nin ifadesi ile “mirasyedi oğla” dönüşü de,¹⁶² Hindistan’daki çağdaş, laik ve milliyetçi gruplar için Lozan sonrası yaptığı devrimlerle yeni bir ‘kahraman’ olarak ortaya çıkmıştı. Hintli tarihçi Mishirul Hasan’a göre, Hintli Müslüman aydınların birçoğu “Türkiye’nin dinselinden daha çok laik mirasını yoğun şekilde ödünç almışlardır.”¹⁶³ Bu yüzden İngiltere ile siyasi ilişkilerin Türkiye’nin takip ettiği akıllı dış politika ve değişen dünya koşulları ile iyileşmesi bile İngiltere’nin Türkiye’nin kendi sömürgelerindeki halklara model olması hakkındaki endişesini ortadan kaldırmamıştır. Hint Ulusal Bağımsızlık Hareketi’nin önemli önderlerinden Nehru’ya göre, Hintlilerin çoğunun hala İngiltere hakimiyeti altında hizmetkarlar gibi yaşamının kaçınılmaz ve üstesinden gelinemez olduğuna inandığı bir dönemde,¹⁶⁴ Mustafa Kemal’in Türkiye’si, bunun böyle olmadığını bütün dünyaya ispatlamıştı.

Zaten İngilizlerin halifeliğin kaldırılmasının sonuçlarına dair yaptıkları propaganda bile 1932 yılında Türkiye hakkında yazan Alman Krüger’e göre gerçeği yansıtmıyordu:

“Türkiye’nin Müslüman dünyada etkisini koruyabilmesi için Kemal’in birlikte Batı cephesini teftiş seyahati yaptığı liberal görüşlü veliaht prensi halife olarak tutması gerekliydi [görüşü] genellikle kabul görüyordu. Şimdi bütün bu feryatların hiçbir temeli olmadığını biliyoruz ve Kemal’in darbesinin tek sonucu Batı

¹⁶¹ 26 Ekim 1934: “Yeni Türkiye’de: İsmet Paşa’yı Nasıl Gördüm. İsmet Paşa’nın Mısır İmtiyazları Hakkında Gösterdiği Lütûf”, *al-Mukattam*, çevirisi, BCA, 030 10.84.554.4.

¹⁶² Halide Edib, *a.g.e.*, 1935, p. ix.

¹⁶³ Mishirul Hasan, *Between Modernity and Nationalism. Halide Edip’s Encounter with Gandhi’s India*, Oxford University Press, Yeni Delhi 2010, s. 119.

¹⁶⁴ Hyam, *a.g.e.*, s. 60.

Anadolu'nun önemsiz bir köyü Menemen'de çıkan sefil bir derviş ayaklanma-
sıdır.”¹⁶⁵

Müslüman dünyada dahi halifeliğin kaldırılmasını yapıcı bir hamle gören sesler yükseliyordu. 1934'te Mustafa Kemal'in İngilizce biyografisini yazacak olan Serdar İkbâl Ali Şah, 1931 yılında Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasını, dini değil, tamamen siyasi bir karar olarak görüyor, böylece 'Müslüman' Türkiye'nin yabancı güçlerin çıkarlarına daha iyi karşı duracağına olan inancını belirtiyordu.¹⁶⁶

Türkiye'nin yükselen itibarı yüzünü hiç beklenmedik yerlerde göstermişti. 1932 yılında sürgündeki Osmanlı hanedanına mensup prensesler için Hindistan'da eş aranmasına dair Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nden gelen rapor buna en güzel örnektir. Atiye Begem Hanım adındaki Hintli bir kadın, Londra'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne gelmiş ve “mahrem şeyler” anlatmak için maslahatgüzar ile görüşmek istemişti. Bu kadının anlattıklarına göre “Abdülhamit'in ikinci Kâtibi müteveffa İzzet Paşa'nın kızı” Fatma Şerife Elabit¹⁶⁷ hanedana mensup Nis ve Avrupa'nın başka şehirlerinde yaşayan “aç ve sefil olduklarını söylediği” prenseslere eş bulmak için Hindistan'a gelmişti. Atiye Begem'in anlattığına göre “Fatma Şerife bu teşebbüsünü kısmen Hükümeti Cumhuriyetimizin teşvikiyle yaptığını ihsas ediyormuş.” Bunun sonucu olarak da “İstiklal amalini takip eden ve Türkiye'yi kendilerine bir zahiri manevi addeden Hintli Prenslere bir takiminin gerek Atiye Begem'e ve gerek hemşiresine müracaatla Nis'e kadar gitmeğe amade bulduklarını bildirmişlerdir.”¹⁶⁸

Muhafiz kimliği İngiltere tarafından tanınan Halide Edip¹⁶⁹ ve İngilizler tarafından Mustafa Kemal'e karşı muhalefetin “ıslamlı, İttihat ve Terakki eğilimli, yetenekli adamlardan” oluşan liderlerinden biri olduğuna kanaat getirilmiş olan Rauf'un¹⁷⁰ Hindistan'a gitmelerine izin verilmesi, İngilizlerin aslında 'Yeni' Türkiye'nin ve özellikle Mustafa Kemal'in imaj ve prestijine doğrudan değilse de dolaylı müdahalesi olarak görmek gerekir. Rauf'un Hindistan'da yaptığı konuşmalarda açıkça Türkiye'deki rejimi eleştirmemiş olması¹⁷¹ ve hatta Halide Edip'in Türk devriminden yana

¹⁶⁵ K. Krüger, *Kemalist Turkey and the Middle East*, George Allen & Unwin Ltd., Londra 1932, ss. 27-28.

¹⁶⁶ “The future of Islam. III- the modernizing of the faithful”, *The Saturday Review*, 7 Kasım 1931.

¹⁶⁷ Fatma Şerife Hanım, *Bombay Chronicle*'de çıkan röportajına göre, Abdülhamid döneminde Osmanlı'da Washington Büyükelçiliği yapmış ve Suriye Maliye Bakanı olarak görev yapmakta olan Muhammad Ali al-Abed (Mehmed Ali Bey)'in kızıdır. Muhammad Ali al-Abed ise belgede adı geçen II. Abdülhamid'in yakın adamı Ahmed İzzat al-Abed (Arap İzzet Holo Paşa)'nın oğludur. Dul olan Fatma Şerife Hanım güney Fransa'da yaşamaktaydı. “Arab lady's impressions of India”, *Bombay Chronicle*, 30 Nisan 1932.

¹⁶⁸ 18 Temmuz 1932: BCA, 030 10.203.386.12.

¹⁶⁹ 19 Temmuz 1927: TNA, FO 371/12320, ss. 131-134.

¹⁷⁰ TNA, WO 157/310, s. 14.

¹⁷¹ Bir raporda Rauf (Orbay)'ın “Yeni Türkiye hakkında pek açık isnadatta bulunmaksızın tenkitkârane mülâhazat serd ettiği ve bu ahvalin devamı halinde Türkiye'nin istikbalinden endisenak bulunduğunu söylediği” ifade edilmiştir. 4 Nisan 1933: BCA, 030 10.106.692.7.

görünmesi¹⁷² onların Hindistan'daki kamuoyunda 'Yeni' Türkiye hakkında olumlu bir etki yarattığı kanaatine neden olmamalıdır. Her ikisinin Türk'ün ulusal kurtuluşuna katkısı olan ama kendi ülkelerinde barındırılmayan muhalifler olarak milliyetçi Hint kamuoyuna sunulması bile Türkiye'nin ve Mustafa Kemal'in itibarını yaralamaya yetmişti. Halide Edip, Jamia Millia Islamia'nın davetlisi olarak 1935 yılının başında Hindistan'a gitmişti. Bundan iki yıl önce aynı kuruluş Rauf'u da Hindistan'da ağırlamıştı. Halide Edip'i coşkuyla karşılayan heyette yer alan Bayan Kamaledevi, *The Bombay Chronicle*'de onun "her şeyden önce ve sonra bir demokrat" olmasından dolayı "bir sürgün" olduğunu yazmış ve onu şu şekilde okuyucularına tanıtmıştı: "Varlığındaki her lif demokrasi aşkı ile yanıyor. İlkeleri için çok acı çekti."¹⁷³ Halide Edip'e gösterilen ilgi ve yaptığı konuşmalar Kahire gazetelerinde dahi yer bulmuştu.¹⁷⁴

Nitekim 1935 yılında yayınlanan ve Rauf, Halide Edip ve Mustafa Kemal'in karşılaştırıldığı bir makalede, Mustafa Kemal'in "Ulusal zaferin bütün şerefini kendi şahsında toplamak için durup dinlenmeden çalışmış ve yurdun kurtuluş işinde, kendi talepleri olmadan birer şeref hissesi almaları muhtemel olanların hepsini bir sürü iftiralarla yıkmıştır." iddiasında bulunmaktadır.¹⁷⁵ Rauf "tok gözlü tevazuu" sahibi ve Halide Edip "insaniyet ve idealizm" temsilcisi, Mustafa Kemal ise bir "egoist" idi. Makalede daha da ileri gidilerek Mustafa Kemal'in yaptığı batılılaşma hareketinin şiddet ve tahakküm ile yapıldığı için yüzeysel olduğu ve böyle de kalacağı öne sürülmüştü. Ama Halide Edip ve Rauf için övgülere devam edilmişti: "Halide Edible Rauf Bey de garphlaşmış türkler'dir, fakat onların zevkleri, itiyatları ve idealleri doğuştandır; onların kültürü kendi varlıklarının birer parçasıdır. Onun için beka bulacak olan Türk, Mustafa Kemal'in emrile ortaya çıkarılan garphlaşmış Türk değil, yukarıda tarifini yaptığımız Türk'tür."¹⁷⁶

Yaratılan bu olumsuz havaya rağmen 'Yeni' Türkiye Hindistan'da da saygınlığını korumayı başarmıştı. Belki Mustafa Kemal'in Türkiye'si 'demokratik' değildi ama ülkede yapılan köklü devrimler yine de Türkiye'nin birçok alanda örnek alınmasını sağlıyordu. Halide Edip'i bir demokrasi ve özgürlük kahramanı olarak tanıtan Kamaledevi, Ocak 1935'te, Karaçi'de toplanan Bütün Hindistan Kadınlarının Konferansı'nda (All-India Women's Conference) yaptığı konuşmasında "Türk örneğinden" ve "Türkiye'de hasıl olan büyük değişimlerden" bahsetmekten geri durmamıştı. Hatta eski zamanlarda "Kanunlar gerici ve kadınlar acı çekmek zorunda idiler. Kemal Paşa kadının durumunda değişim meydana getirmek istediğinde, meseleyi kökünden halletmek zorundaydı ve toplumun

¹⁷² Halide Edip'in konuşmalarının "devrimimizden yana olduğu" kanaati Halep Konsoloslğu tarafından bildirilmiştir. 5 Haziran 1935: BCA, 490 01.578.2299.5.

¹⁷³ "Halide Edib. A great Turkish woman, A champion of democracy and soldier of liberty", *The Bombay Chronicle*, 7 Ocak 1935.

¹⁷⁴ 7 Mart 1935: BCA, 030 10.106.691.32.

¹⁷⁵ 26 Aralık 1935: M. Mucib, "Türkiye'nin Mümessillerinden Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Halide Edip. Bir Etüd", *The Bombay Chronicle*. Gazete bu makaleyi Yeni Delhi'de yayınlanan *Hindustan Times*'dan doğrudan almıştır. Çevirisi için bkz. BCA, 030 10.84.554.10.

¹⁷⁶ BCA, 030 10.84.554.10.

yüzünü değiştirdi.” diyerek Mustafa Kemal Atatürk’ü kadın özgürleşmesinin mimarı olarak göstermişti.¹⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk ve onun Türkiye’sinin Hindistan’daki itibarı ve bunun aslında esnek karakterini 1938 yılında Hindistan Parlamentosu’ndaki Mustafa Kemal’i anma töreninde yapılan konuşmalarda görmek mümkündür. Bir İngiliz raporuna göre, “*Konuşmalar onun Türk ulusunu diriltmesini ululadılar; Hindu üyelerin yaptıkları konuşmalar aynı zamanda onun toplumsal ve yasal reformlarını överken bu noktada Müslüman konuşmacılar sessiz kaldılar.*”¹⁷⁸

‘Yeni’ Türkiye’nin kendi sömürgelerindeki imajını kontrol etmeye uğraşan İngiltere, kendi itibarının Türkiye’de yükselmesini istiyordu. 1934 yılında İstanbul’daki İngiliz Erkek Okulu Yönetim Kurulu üyesi P. C. Sarell, İstanbul’daki iki İngiliz okulunun fonlarına İngiliz kaynaklarından katkı yapılmasını sağlamak için yazdığı ve İngiliz Hükümeti tarafından ciddiye alınan memorandumunda, bu isteğinin nedenini şu şekilde kelimele döküyordu: “*Oradaki durum bir siyasi veya diplomatik boşluğa benzetilebilir ve eğer halen İngiliz prestijinden ve Türklerin İngilizlere karşı olan kuvvetli sempatisinden kalan parçacıkların toplanması için güçlü bir çizgi takip edilmez ise diğer etkiler saldırı ve bizim açımızdan birşeyleri geri almak imkansız hale gelir.*”¹⁷⁹

1930’ların ortası ile beraber en azından görünüşte İngiliz Hükümeti, kendi üyeleri aracılığı ile ‘Yeni’ Türkiye’yi kabul ve takdir ettiğini uluslararası platformlarda açıkça ifade etmek zorunda kalmıştı. Hatta bu çabalarında aşırıya kaçtıkları da söylenebilirdi. Dışişleri Bakanlığı’ndan A. K. Helm, 1934 yılında Uluslararası Parlamentolar Konferansı’na katılmak için İstanbul’a gidecek olan İngiliz delegasyonu başkanı milletvekili Sir Park Goff’a şu bilgileri vermişti: “*Türkler dalkavukluktan [hoşlanmaya] yatkındırlar, özellikle Gazi’ye çok hayrandırlar ve Asyatik olarak sınıflandırılmaya veya Osmanlı rejimi ile bir tutulmaya karşı gelirler.*”¹⁸⁰ Goff da Türklerle ilgili bu bilgileri ülkesi adına yaptığı konuşmada dikkate almıştı.¹⁸¹

İngilizlerin aslında aşırı buldukları Gazi’ye olan sevgi ve saygı sadece Türklerle sınırlı değildi. Bir resmi toplantıda Mustafa Kemal, silah arkadaşı Irak Maslahatgüzarı Sabih Bey’i tanımış ve samimiyetle yanaklarından öperek ona iltifatta bulunmuştu. Bundan çok etkilenen Sabih Bey, yanaklarından hala “*sevniç gözyaşları*” süzülürken “*gururla*” bu olayı İngiliz Büyükelçisi Clerk’a anlatmıştı.¹⁸² Bu olaydan sekiz yıl sonra Mısır İskenderiye’de Genç Hristiyanlar Cemiyeti (Y.M.C.A.) tarafından düzenlenen oylamada Mustafa Kemal Atatürk siyaset ve içtimaiyat alanında en büyük adam olarak seçilmişti.¹⁸³

¹⁷⁷ “Indian women’s rebellion against laws of Manu”, *The Bombay Chronicle*, 7 Ocak 1935.

¹⁷⁸ “India, Quarterly survey of the political and constitutional position in British India for the period from 1st November 1938 to 31st January 1939”, TNA, CAB 24/284, s. 38.

¹⁷⁹ Temmuz 1934: TNA, FO 371/17969, s. 5.

¹⁸⁰ 10 Ağustos 1934: TNA, FO 371/17969, s. 56.

¹⁸¹ 4 Ekim 1934: TNA, FO 371/17969, s. 75.

¹⁸² 27 Şubat 1928: TNA, FO 371/13085, s. 34.

¹⁸³ 24 Şubat 1936: BCA, 030 10.266.798.12.

Sonuç

Türkiye'nin devlet kurucuları Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra saltanatı kaldırmış, halifeliği sonlandırmış ve böylece devletin meşru temelleri olarak görülen kurumları bir kenara bırakarak, 'ulus devlet modeli' üzerinde yeni bir devlet inşa etme işine girişmişti. Bu süreçte onların izlediği siyasi, ekonomik ve dış politikalar, İngiltere'nin tutunmaya çalıştığı dünyanın en önemli gücü olma konumunu zora sokmuştu. Buna karşılık doğrudan fiziksel güç kullanamayan İngiltere, çeşitli kurum ve kişileri ile, dolaylı olarak, Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığının sorgulanmasına yönelik çalışmalarda bulunmuştu. Ama bütün bu çabalar istenilen sonucu vermemişti. Cumhuriyetin iki dünya savaşı arasındaki en büyük başarılarından biri olan dünyanın farklı köşelerinde kazandığı saygınlık bu çabalara rağmen serpilmiş ve Türkiye'nin örnek bir ülke olmasını sağlamıştı. Öyle ki Ankara'yı 1931 ve 1933 yıllarında ziyaret eden "*Meyyalizade Sami Bey*", Şam'da yayınlanan bir gazeteye verdiği mülakatı şu sözlerle bitirmişti: "*Japonlardan sonra Şark milletleri arasında asrın icabatına göre hareket eden ve medeni mevcudiyet gösterip Şark safasile Garp kuvvetini bir araya getirmeye muvaffak olan yegane Türkleri buldum.*"¹⁸⁴ Dünyanın diğer bir ucunda Çin'li yazar, "*Song Su-Şen*", Türkiye hakkındaki kitabını tamamlarken okuyucularına şöyle sesleniyordu: "*Umarım ki Vatandaşların kendi memleketlerini Türkiye derecesine yükseltmek ve büyük Devletler mertebesine çıkarmak için ellerinden geldiği kadar çalışacaklardır.*"¹⁸⁵

Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığı ve ağırlığını artık İngiltere bile kabul etmek zorunda kalmıştı. 1937 yılında Türkiye ve İngiltere saldırmazlık paktı imzalamış ve Türkiye'deki rejimin devamı, İngiltere açısından Avrupa'daki barışın idamesi için önemli bir faktör haline gelmişti.¹⁸⁶ 1930'ların başında Türkiye'ye karşı düşmanca bir yayın çizgisine sahip olan *the Spectator* dergisinde bile 1938 Haziran'ında çıkan bir yazıda "*Kemal'den bile daha muazzam olan Kemalizm'in bütün politikası barış demektir.*"¹⁸⁷ deniliyordu. İngiltere, stratejik öneme sahip olan Türkiye'yi,¹⁸⁸ Balkan ülkeleri arasında anahtar bir ülke olarak görüyor ve Almanya'ya karşı kullanmak istiyordu.¹⁸⁹ Halbuki bundan sadece 11 yıl önce elçilik görevlisi Knox raporunda "*Bugün Türkiye'de iktidarda olan adamlarla yakın temastan sonra ancak Mustafa Kemal ve maiyetinin yontulmamış Doğulular olduğu asli gerçeği*" anlaşılır diyordu. "*Sıradan askerlerin, köy doktorlarının ve öğretmenlerin oğulları*" olan bu "*yontulmamış Doğuluların*" Batı medeniyetine ulaşma isteği "*cahilce bir arzunun*" ötesine geçememiş ve onların bu medeniyetle olan ilişkisi "*makinelî tüfek ve caz bandı[m]*" benimseme ile sınırlı kalmıştı.¹⁹⁰ Bu yazının mürekkebi hala kurumamıştı ama İngiltere, 1940'ların başı itibarı ile yukarıda

¹⁸⁴ 28 Ocak 1934: BCA, 490 01.607.102.9.

¹⁸⁵ Tarihsiz: "Yeni Türkiye", çevirisi BCA, 490 01.206.819.4.

¹⁸⁶ 17 Eylül 1937: TNA, FO 371/20864, ss. 284b-285.

¹⁸⁷ W. V. Emanuel, "Turkey as a peacc factor", *The Spectator*, 3 Haziran 1938, s. 1003.

¹⁸⁸ 1938:TNA, CAB 24/281.

¹⁸⁹ 1938: TNA, CAB 24/280.

¹⁹⁰ 20 Temmuz 1927: TNA, FO 371/12320, s. 93b.

Knox'un "yontulmamış Doğulular" olarak tanımladığı Mustafa Kemal'in yakınındakiler ile işbirliğinde bulunabilmek için yakın tarihi günün koşullarına göre yeniden yazıyordu. Öyle ki Graves'in kitabındaki Mustafa Kemal'in İngilizlere bakışını anlattığı şu cümleler bu çabanın çok güzel bir örneğidir: "[Atatürk]'ün İngilizlere meyli vardı. Onlar Türkiye'yi parçalamaya çabaladıklarında onlara saldırmıştı; inatla ve sonunda başarıyla onlara direnmışti; fakat onların nitelikleri gibi maddi gücüne de saygı duydular."¹⁹¹

Atatürk öldüğünde *London Illustrated News* neredeyse bir sayfayı kaplayan fotoğrafının altına şöyle yazmıştı: "Türkiye'yi çağdaşlaştıran ve prestijini geri veren adam: Merhum Başkan Kemal Atatürk, asker, sosyal reformcu, siyasi örgütleyici ve yönetici olarak aynı [derecede] ünlü."¹⁹² Bu değişime rağmen, Türkiye'nin bağımsızlık ve devrim hareketinin başka halklara örnek olabileceği kaygısı ve Türkiye'nin ve onun sembolü Mustafa Kemal Atatürk'ün uluslararası alandaki prestijinin kendi sömürgelerindeki halklar üzerinde yaratacağı etkiden hala çekinen İngiltere, "modern Türkiye'nin yaratıcısı[nun]" cenazesi ile ilgili filmin Kıbrıs'ta gösterilmesini bile yasaklamıştı.¹⁹³ Bu da ölümünden sonra bile Mustafa Kemal'in ve onun yarattığı Yeni Türkiye'nin etkisinden İngiltere'nin çekindiğini gösteriyordu. Buna rağmen, İngiltere İkinci Dünya Savaşı'na girerken Türkiye'yi karşısında değil yanında görmek istiyor ve bütün çekincelerini en azından bir süre için askıya alarak Türkiye ile yakınlaşmayı planlıyordu. Bu da Türkiye'nin saygınlığını ve uluslararası ağırlığını, ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar ve uluslararası baskıya rağmen, sürekli kılmayı başarmasından kaynaklanmıştı. Böylece Türk-İngiliz ilişkilerinde yaşanan siyasi normalleşme sürecinde, Türkiye'yi kontrol etmek isteyen İngiltere'ye karşı etkili bir denge unsuru yaratılmış ve İngiltere'nin uluslararası alanda Türkiye'nin varlığını gerçekten kabul etmesi sağlanmıştı.

KAYNAKLAR

Arşivler

- Archives diplomatiques de Nantes, Fransa (ADN)
- Archives nationales d'outre mer, Aix-en-Provence, Fransa (ANOM)
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara, Türkiye (BCA)
- British Library, Londra, İngiltere (BL)
- Churchill Archives, Cambridge, İngiltere (CHAR)
- League of Nations Archives, Cenevre, İsviçre (LNA)
- The National Archives, Kew, Londra, İngiltere (TNA)

¹⁹¹ Graves, *a.g.e.*, s. 227.

¹⁹² "A great reconstructive patriot: the maker of modern Turkey", *The Illustrated London News*, 19 Kasım 1938.

¹⁹³ *Hansard*, HC Deb, 3 Mayıs 1939, cilt 346, cc1863-5.

Diğer

Hansard. The House of Commons (Hansard HC)

Düstur, 3. Tertip, II. Cilt (14 Teşrinisani 1929-15 Teşrinievvel 1930), Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1930.

Düstur, 3. Tertip (Teşrinisani 1934-Teşrinievvel 1935), Başvekalet Matbaası, Ankara 1935.

Gazete ve Popüler Dergiler

Evening Standard

Fortnightly

Le Figaro

The Bombay Chronicle

The Contemporary Review

The Economist

The English Review

The Illustrated London News

The New York Times

The Manchester Guardian

The Saturday Review

The Spectator

The Times

The Times of India

Wall Street Journal

Kitap ve Makaleler

Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985.

Akgül, Seçil Karal, *Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.

Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politikası ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Armstrong, H.C., *Grey Wolf Mustafa Kemal. An Intimate Study of a Dictator*, Arthur Baker Ltd., Londra 1932.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, der. Birol Emil ve Melis Has-Er, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975.

—————, “Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Emil Ludwig ile Görüşmesi (30 Kasım 1929)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, 96-97-98 (2005), ss. 4-9.

- Balkaya, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2005.
- Barnett, Correlli, *The Collapse of British Power*, Faber and Faber, Londra 2011.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk Devletinin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Borak, Sadi (der.), *Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı. "Bozkurt" Kitabındaki Yanlıklar ve Çarpıtmalar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- Boyar, Ebru, "Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz *The Times* Gazetesi (1919-1922)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, XXXVI/2 (2009), ss. 291-324.
- Boyar, Ebru-Kate Fleet, "'Making Turkey and the Turkish revolution known to foreign nations without any expense': Propaganda films in the early Turkish Republic", *Oriente Moderno*, XXIV (LXXXV)/1 (2005), ss. 117-132.
- , "A dangerous axis: The 'Bulgarian Müftü', the Turkish opposition and the Ankara government, 1928-1936", *Middle Eastern Studies*, XLIV/5 (2008), ss. 775-789.
- Cannadine, David, *Ornamentalism. How the British Saw Their Empire*, Penguin Books, Londra 2002.
- Chirol, Valentine, "The end of the Ottoman empire", *Edinburgh Review*, CCXXXII/474 (1920), ss. 209-232.
- Falih, Rıfki, *Taymis Kıyılarında*, Ankara, 1934.
- Fleet, Kate, "Money and politics: The fate of British business in the new Turkish Republic", *Turkish Historical Review*, II/1 (2011), ss. 18-38.
- Forbes, Rosita, *Conflict Angora to Afghanistan*, Cassell and Company, Limited, Londra, Toronto, Melbourne ve Sydney 1931.
- , "The death of democracy – six dictators and President Roosevelt. Personal Impressions of Hitler, Dollfuss, Kemal, Mussolini, the Shah of Persia, Alexander of Yugo-Slavia and Roosevelt", *The English Review* (Ağustos 1934), ss. 141-153.
- Gershoni, Israel-James Jankowski, *Confronting Fascism in Egypt. Dictatorship versus Democracy in the 1930s*, Stanford University Press, Stanford 2009.
- Graves, Philip P., *Briton and Turk*, Hutchinson & Co. (Publishers) Ltd., Londra ve Melbourne 1941.
- Güçlü, Yücel, "Entrance into the League of Nations", *Middle Eastern Studies*, XXXIX/1 (2003), ss. 189-206.
- Hale, William, *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Frank Cass, Londra ve Portland, Or. 2000.
- Hale, William-Ali İhsan Bağış (der.), *Four Centuries of Turco-British Relations. Studies in Diplomatic Economic and Cultural Affairs*, The Eothen Press, Walkington 1984.

- Halide Edib, *ġamia Millia Extension Lectures, 1935. Conflict of East and West in Turkey*, Sh. Muhammad Ashraf, Kashmiri Ashraf ve Lahor 1963.
- Hasan, Mushirul (der.), *Muslims and the Congress: Select Correspondence of Dr. M.A. Ansari, 1912-1935*, Manohar, Yeni Delhi 1979.
- , *Between Modernity and Nationalism. Halide Edip's Encounter with Gandhi's India*, Oxford University Press, Yeni Delhi 2010.
- Hattamer, Richard, "Atatürk and the reforms in Turkey as reflected in the Egyptian press", *Journal of Islamic Studies*, XI/1 (1999), ss. 21-42.
- Hyam, Ronald, *Britain's Declining Empire. The Road to Decolonisation 1918-1968*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- İkbal, Ali Shah, *Kamal: Maker of Modern Turkey*, Herbert Joseph, Londra 1934.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- , "Türk Milleti ve Atatürk", *Belleten*, XX/80 (1956), ss. 531-537.
- Krüger K., *Kemalist Turkey and the Middle East*, George Allen & Unwin Ltd., Londra 1932.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978.
- Linke, Lilo, *Allah Dethroned. A Journey through Modern Turkey*, Constable & Co. Ltd., Londra 1938.
- McIlroy, A. Louise, *From a Balcony on the Bosphorus*, Country Life, Ltd., Londra 1924.
- Okyar, Osman-Mehmet Seyitdanlıoğlu (der.), *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye. Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Özerdim, Muhaddere N., "Türkiye Hakkında İki Çince Kitap", *Belleten*, XX/80 (1956), ss. 755-762.
- Said, Emin Muhammed-Kerim Halil Sabit, *Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hayatı. Anadolu'da Türk Milli Mücadelesi*, çev. Zekeriya Kurşun, Doğan Kitap, İstanbul 2010.
- Spender J. A., "Turkey to-day", *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, VI/2 (Mart 1927), ss. 105-111.
- Şimşir, Bilal, "Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinde Bir Sayfa (1932-1933)", *Belleten*, XLVIII/189-190 (1984), ss. 1-54.
- Töre, Nahit, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, ss. 45-61.
- Yapp, Malcolm, *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, Longman, Londra ve New York 1987.
- Yeats-Brown, Francis, *Golden Horn*, Victor Gollancz Ltd., Londra 1933.
- Zhivkova, Ludmila, *Anglo-Turkish Relations 1933-1939*, Secker & Warburg, Londra 1976.